р.
63.3кырг
Э74

Турдумамат Эргешов

Кызыл-Суу айылынын аймагында катылган тарыхый эстеликтер

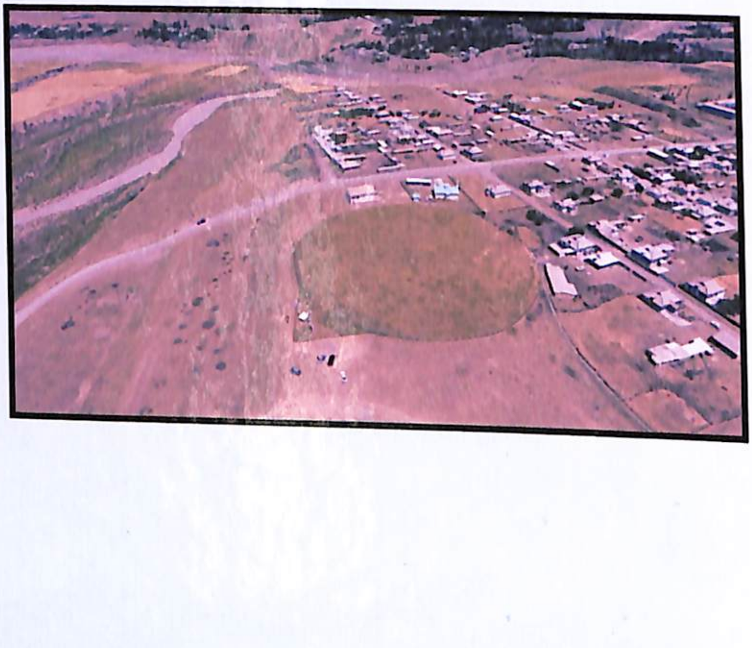

Бишкек – 2025

63.3 кырг
Э 74

Кыргыз Республикасынын тарыхчылар ассоциациясы

Турдумамат Эргешов

Кызыл-Суу айылынын аймагында катылган тарыхый эстеликтер

Токтогул Сатылганов атындагы
Ош облустук китепкана
МЕКЕН ТААНУУ
БОРБОРУ

Токтогул Сатылганов
атындагы
Ош облустук китепкана
ИНВ № 487833

«Мезгил»
Бишкек – 2025

УДК 94 (100-87)
ББК 63.3 (5 Кир)
Э 50

Э 50 Эргешов Т.
Кызыл-Суу айылынын аймагында катылган тарыхый эстеликтер. – Б.: «Мезгил». 2025. – 112 б.

ISBN 978-9967-35-151-6

Китепчеде Ош облусунун Кара-Суу районуна караштуу Кызыл-Суу айылынын аймагындагы байыркы доорго жана орто кылымдарга таандык шаар чалдыбарлары, адамдар жашаган турак жайлардын калдыктары өңдүү тарыхый эстеликтер жөнүндө баяндалат.

Аталган чөлкөмдөгү тарыхый эстеликтерди изилдөөгө Кыргызстандын, Россия Федерациясынын жана Чехиянын адис археолог окумуштуулары, тарыхчылар катышып, бир катар жаңы археологиялык эстеликтерди аныкташып, сүрөткө тартып аларга илимий мүнөздөмө берип, картага түшүрүшкөн.

Китепче эки бөлүктөн турат. Биринчисинде автордун «Кыргыз Республикасынын улуттук илимдер академиясынын кабарлары» аттуу илимий журналына жарыялаган макаласы берилди.

Экинчи бөлүктө автордун демилгеси менен 2019–2022-жылдардын аралыгында жүргүзүлгөн изилдөөлөр боюнча түзүлгөн илимий отчёттор жарыяланды.

Китепчени тарых жана чөлкөм таануу адистерин даярдап жаткан университеттердин студенттери кошумча окуу куралы катары пайдаланса болот. Жергебиздин тарыхына кызыккан окурмандарга да сунушталат.

ISBN 978-9967-35-151-6

УДК 94 (100-87)
ББК 63.3 (5 Кир)

© Эргешов Т., 2025

САНЖЫРАДАН ИЛИМИЙ НЕГИЗГЕ

Баш сөз ордуна

Фергана өрөөнүн адамдар байыркы доордон эле мекендеп келүүдө. Бул өрөөндө алгачкы адамдардын үйүрлөрү жашап, алгачкы общиналык коомго өсүп чыккан. Б.з.ч. 1-миң жылдыкта бул чөлкөмдү Борбордук Азияда азыркы мезгилде жашап жаткан элдердин, анын ичинен кыргыздардын ата-бабалары катары эсептелген сак уруулары, хунндар, дабандыктар, кыргыздар, түрктөр мекендеп келгени белгилүү.

Фергана өрөөнү Чыгыш менен Батышты байланыштырган Улуу жибек жолунун тоомунда жайгашкандыктан бул чөлкөмдө маданияттар жуурулушкан, ар түрдүү этностордун байланыштары чырмалышкан. Ферганада зороастризм, буддизм, теңирчилик өңдүү диндер жанаша жашаган. VIII кылымда бул аймакты араптар басып алып, чөлкөмдө бирдиктүү ислам дини, маданияты тараган.

Демек, тарыхый эстеликтерге жана тарыхый окуяларга бай Фергана чөлкөмү байыркы доордон бери эле окумуштууларды кызыктырып келет. Фергана өрөөнүнүн тарыхына көптөгөн эмгектер, археологиялык изилдөөлөр арналып, далай эмгектер жазылган. Ошого карабастан бул чөлкөмдүн тарыхын

баяндаган далай тарыхый эстеликтер жер алдында катылып жатат. Тарыхчы Турдумамат Эргешовдун колуңуздардагы чакан эмгеги өзү туулуп өскөн Ош облусунун Кара-Суу районунун Кызыл-Суу айыл аймагында жайгашкан тарыхый, өзгөчө археология-лык эстеликтерди баяндоого арналган.

Чынында, Кыргызстандын бардык эле айыл аймактарында ал жерде мурда жашап өткөн адамдардан калган тарыхый эстеликтердин издери байкалат. Алар жөнүндө жергиликтүү элдерден уламыштарды угууга болот. Көпчүлүк адамдар тигил же бул тарыхый эстеликтерге анчалык деле маани бербейт. Көпчүлүктөн айырмаланып китепченин автору өзүнүн Кызыл-Суу айылынын аймагындагы тарыхый эстеликтерди жок болуп кете элегинде изилдөөгө алып, аларды сактап калууга, аларды илимий айланпага киргизүүгө көп күч жумшап келүүдө. Т.Эргешовдун бул аракети колдоого жана мактоого татыктуу. Автор 1976-жылы Кыргыз мамлекеттик университетинин тарых факультетин бүтүрүп тарых жана коом таануу сабагынын мугалими деген адистикке ээ болгон. Ал кезде Кыргызстан үчүн тарыхчы адистери бир гана аталган университетте даярдалып, жылына жүздөн ашуун жаш тарыхчылар өз ишин мыкты билген окумуштуу-педагогдор тарабынан даярдалчу. Аталган окуу жайдын тарых факультетин бүтүрүүчүлөрүнүн ичинен ондогон белгилүү окумуштуулар, мамлекеттик, коомдук ишмерлер чыкты. Алсак, 1976-жылы тарых факультетин аяктагандардын үчөө илимдин докторлору, тогузу илимдин кандидаттары болушту. Көпчүлүк

бүтүрүүчүлөр тарыхчы мугалим катары республиканын булуң-бурчтарындагы орто мектептерде эмгектенип, окуучуларга билим, тарбия берүүдө.

Айыл жергесине барып эмгектенген курсташтарыбыздын ичинен мугалимдик кесипти илимий иштер менен айкалыштырып өз районунун, айылынын тарыхын жазууга далалат кылып, маанилүү изилдөөлөрдү жүргүзүп, кызыктуу макалаларды, китептерди жаратkandар да чыгууда.

Ошолордун көрүнүктүүсү курсташыбыз Турдумамат Эргешов десек жаңылышпайбыз. Ал тарых факультети бүткөндөн кийин Кара-Суу шаарындагы орто мектепте мугалим, директордун орун басары болуп эмгек жолун баштаган. 1980-жылдан комсомолдук, чарбалык жетекчиликти мугалимдик кесип менен айкалыштыра иштеген. 1981–1989-жылдары Эл депутаттарын Кызыл-Суу айылдык Советинин аткаруу комитетинин төрагасы болуп эмгектенген. Менимче, Турдумаматтын тарыхчы катары тарыхый эстеликтерге аяр мамиле кылуу сезими өзү жетекчилик кылган айылынын аткаруу советинде иштеп турганда күч алса керек. Анткени ошол кезде айыл аймагындагы жерлерди айыл чарбасын өстүрүү үчүн кеңейтүү, дөңсөө жерлерди түзөтүү, аң-ченектерди толтуруу, чарбалык имараттарды, жеке чарбалар үчүн жерлерди бөлүштүрүү иштери жигердүү жүргүзүлгөн. Жашынан зээндүү, анын үстүнө адистиги тарыхчы жетекчи айыл аймагындагы тарыхый эстеликтерди буздурбай сактап калуу аракетин жасай баштаган. Ара-чолодо Кыргызстандын жалпы тарыхына тиешелүү «Дарван ырчыны унутпайлы»,

«Полот хандын тарыхына айрым тактоолор», «Кыргыз элинин калмактар менен болгон Ата Мекендик согуштары кыргыздардын Адигинесинин Жору (Жолжакшы) уруусунун мисалында» өңдүү илимий-популярдуу макалаларын республикалык журналдарга, гезиттерге жарыялап, илимий-практикалык конференцияларга катышып жүргөн. Илимий багыттагы эмгектеринин натыйжасында Т.Эргешов Кыргыз Республикасынын Тарыхчылар ассоциациясынын мүчөсү, көп өтпөй бул ассоциациясынын Ош облусу боюнча координатору милдетин аткара баштаган. Азыр ассоциациянын президиумунун мүчөсү катары иш алып барат. Автордун көп жылдык эмгегинин үзүрү катары анын 856 беттен турган «Кыргыздын Жору (Жолжакшы) уруусунун санжырасы» аттуу эмгеги болду. Бул китеп биринчи жолу 2016-жылы, экинчиси толукталып 2019-жылы адис окумуштуулардын редакциясы, сын-пикирлери менен басмадан чыгып окурмандардын жакшы баасына татып жатат. Ушул кезде китеп толукталып, оңдолуп жаңы басылышына даярдалууда. Т.Эргешовдун адис тарыхчы катары даярдаган бул китеби санжыра жазууга аракет жасагандар үчүн методологиялык милдетти аткарат десек болот.

Т. Эргешовдун «Кызыл-Суу айылынын аймагында катылган тарыхый эстеликтер» аттуу эмгеги автордун санжырадан илимге багыт алганын далилдейт. Ал өзү туулуп өскөн айылынын аймагында байыркы доордон бери сакталып келген тарыхый эстеликтердин калдыктарын адистердин жардамы менен изилдеп, керектүүлөрүн сактап калууга бел байлаган.

Бул үчүн каражатты өзү топтоп Кыргыз Республикасынын улуттук илимдер академиясынын археология бөлүмүнүн илимий кызматкери Эмил Султанов менен ушул бөлүмдүн аспиранты Адилет Ырысбековду чакырып бул ишке Ош ТУнун улук окутуучусу, тарых илимдеринин кандидаты Сатимбай Осмоновду тартып, алардын жардамы менен Гүлчө суусунун төмөнкү, Куршаб суусунуну жогорку агымынын боюнда жайгашкан Кызыл-Суу айылынын аймагындагы өзү көз салып жүргөн тарыхый жерлерге чалгындоо иштерин жүргүзгөн. 2019–2022-жылдары адистердин аракети менен коло доорунан орто кылымдарга чейинки мезгилге таандык тургун жайлардын, шаарлардын чалдыбарлары, көрүстөндөр аныкталган. Бул боюнча илимий отчет түзүлгөн.

Өзүнүн айылынын аймагындагы тарыхый эстеликтерди тереңирээк изилдетүү үчүн автордун чакыруусу менен Россия Федерациясынын Санкт-Петербургдагы Эрмитаж мамлекеттик музейинин Чыгыш бөлүмүнөн тарых илимдеринин кандидаттары Асан Торгоев менен Алексей Кулиш келип дрондун жардамы менен изилдөөгө алынган аймактагы эстеликтердин жайгашкан жерлерин сүрөткө тартып, топографиялык картасын түзгөн. Изилдөө ишин муну менен токтотпостон Т. Эргешов Чехиялык окумуштууларга да кайрылат. Чакырууга макул болуп келген геолог, доктор, профессор Ленка Лиса Кызыл-Суу айылынын аймагындагы эстеликтердин геологиялык түзүлүшүн изилдеп бул жердеги төрт шаар чалдыбарларындагы имараттардын пайдубалдарынын түзүлүшүн, курулуш материалдарынын

өзгөчөлүктөрүн талдаган. Белгилүү археологдор, доктор Павер Важска, Милан Метличка, докторант Атилла Ватансвер Чехиядан келген окумуштуулар айыл аймагында жайгашкан эстеликтерди чалгындап, аларды археологиялык жактан изилдөөгө канча убакыт талап болоорун, канча каражат сарпталаарын аныкташкан жана өздөрүнүн чалгындоо иштери боюнча отчет даярдашкан. Т. Эргешовдун аракети менен Кызыл-Суу айылынын аймагындагы тарыхый эстеликерди изилдөө ишине КРдин улуттук илимдер академиясынын тарых институтунан белгилүү археолог Кадича Ташбаева жетектеген Археология бөлүмүнүн илимий кызматкерлери, РФнын Эрмитаж мамлекеттик музейинин ошондой эле Чехиянын илимдер академиясынын белгилүү археологдорунун жардамы менен изилдөө иштеринин жүргүзүлүп жатышы колдоого жана мактоого татый турган аракет.

Бул китепчеде автордун демилгеси жана жеке каражаты менен 2019–2022-жылдары жүргүзүлгөн илимий изилдөө иштеринин алгачкы жыйынтыктары камтылды. Белгилей кете турган жагдай, илимий изилдөөнүн алгачкы жыйынтыгы Кыргыз Республикасынын улуттук илимдер академиясынын 2024-жылдагы № 3 санына «Гүлчө дарыясынын төмөнкү агымында жайгашкан археологиялык эстеликтер» деген аталышта жарыяланды. Бул илимий макаланын авторлору: Т. Эргешов менен Э. Султанов. Макала илимий чөйрөдө жакшы бааланууда. Китептин биринчи бөлүгүндөгү илимий журналдан орун алган бул макаланы китепченин негизги жаңылыгы

катары баалаcак болот. Макаланын көлөмү чектелүү болгондуктан анда илимий изилдөөнүн натыйжасында алынган маалыматтар, сүрөттөр, карталар толук камтылган эмес. Ушуга байланыштуу китепченин экинчи бөлүгүндө изилдөөнүнү жүрүшүндө алынган маалыматтарды толук камтыган илимий отчёттор, ага жазылган илимий пикир камтылды. Тарыхты изилдөөдө санжырадан илимий негизге багыт алып, кызыктуу эмгектерди жаратып жаткан авторго чың ден соолук, чыгармачыл ийгиликтерди каалайбыз.

Өскөн Осмонов,
тарых илимдеринин доктору, профессор

БИРИНЧИ БӨЛҮК

ISSN 0002 – 3221

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
УЛУТТУК ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫНЫН

КАБАРЛАРЫ №3

ИЗВЕСТИЯ
НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК
КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

БИШКЕК ИЛИМ 2024

ilimbasma@mail.ru

Эргешов Турдумамат – тарыхчы,
Султанов Эмил - тарыхчы-археолог

ГҮЛЧӨ ДАРЫЯСЫНЫН ТӨМӨНКҮ АГЫМЫНДА ЖАЙГАШКАН АРХЕОЛОГИЯЛЫК ЭСТЕЛИКТЕР

Аннотация

2019-2022 жж. Кызыл-Суу айылынын тургуну Турдумамат Эргешовдун жеке чакыруусу жана анын каржылоосу менен Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Тарых, археология жана этнология институтунун, археология бөлүмүнүн кызматкери Эмил Султанов, Ош областынын, Кара-Суу районунун аймагында жайгашкан Кызыл-Суу айылынын (Гүлчө суусунун төмөнкү, Куршаб суусунун жогорку агымы) аймагында чалгындоо жумуштары жүргүзүлгөн. Изилдөөлөрдүн натыйжасында коло доорунан тартып орто кылымдарга чейинки шаар чалдыбарлары, турак жайлар жана көрүстөндөр табылган.

Аннотация

В 2019–2022 гг. сотрудником отдела археологии Института истории, археологии и этнологии Национальной академии наук Кыргызской Республики Султановым Э. К., по приглашению жителя с. Кызыл-Суу, Эргешова Турдумамата и его же финансированием были проведены рекогносцировочные работы в нижнем течении р. Гулчо (верхнее течение р. Куршаб), в окрестностях с. Кызыл-Суу. Одной из задач стало выявление новых памятников археологии, описание, фотофиксация и по возможности составление визуальной планеграфии памятников. На указанной территории были выявлены различные типы памятников, относящимися к различным хронологическим периодам – от бронзового века до средневековья.

Annotation

In 2019–2022, an employee of the archeology department of the IHAE NAS KR Sultanov E. K., at the invitation of a resident of the village Kyzyl-Suu, Ergeshov Turdumamat and his own funding, reconnaissance work was carried out in the lower reaches of the river Gulcho, in the vicinity of the village Kyzyl-Suu. One of the tasks was to identify new archaeological monuments, describe, photograph and, if possible, compile a visual planigraphy of the monuments. In this territory, various types of monuments have been identified, belonging to different chronological periods – from the Bronze Age to the Middle Ages.

2019–2022-жж. менин каржылоом менен Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Тарых, археология жана этнология институтунун, археология бөлүмүнүн кызматкери Эмил Султанов, Ош областынын, Кара-Суу районундагы Кызыл-Суу айлынында чалгындоо жумуштарын жүргүзгөн. Бул иштин максаты болуп жаңы археологиялык эстеликтерди ачып, алардын үстүнөн алгачкы изилдөө иш аркеттерин жүргүзүү (визуалдык кароо, сүрөткө түшүрүү, картасын түзүү ж. б.) болгон.

Археологиялык иштери Кызыл-Суу айылынын аймагынан агып өткөн Гүлчө дарыясынын төмөнкү агымынын эки жээгинде жүргүзүлдү, натыйжада түздүктө жана тоо этектеринде бир топ эстеликтер табылды. Изилдөөнүн жүрүшүндө эки палеонтологиялык катмар камтылган жерлер да аныкталган, бул катмарларда, негизинен байыркы суу алдында жашаган жаныбарлардын калдыктары сакталып калган.

Кызыл-Суу айлынын аймагында археологиялык эстеликтер Гүлчө суусунун эки жээгинде, жана капчыгайлардын ичтеринде орун алган. Чалгындоо учурунда коло доорунан тартып кечки орто кылымдарга чейинки археологиялык эстеликтер табылды.

Орто кылымдарга таандык коргон (N40°25'54,17" E73°15'18,51") Кызыл-Суу айыл аймагында жайгашкан Чайчы айылынын батыш жагында жайгашкан. Азыркы күндө 24м×30м. түзгөн төрт чарчы курулуштун калдыгын көрүүгө болот. Дубалдын калдыктарынын калыңдыгы айрым жерлеринде 3 м. чейин жетет, жер үстүндө 0,3 м. бийиктикке чейин сакталган. Курулуштун түндүк-батыш бурчунда бир бөлмөнүн

калдыгын, ал эми чыгыш жагында эки бөлмөнүн калдыктарын байкоого болот. Эстеликтин түндүк-батышында жайгашкан бөлмөнүн ордунда казуу иштери жүргүзүлгөн, чалгындоочу казуу иштери учурунда темирден жасалган соконун башы табылган, ошондой эле карапа идиштин сыныктары табылган.

Карапа буюмдардын калдыктарын изилдегенде эстелик XIV–XV кк. таандык экени аныкталган. Ал эми соконун башы турак жайдын дубалынын үстүнөн табылган, болжол менен бул буюм эстеликтин аймагына кийинки учурларда келиши мүмкүн, анткен ушул сыяктуу соколор, XIX к. аяк ченинде – XX к. башында жергиликтүү элдер тарабынан кеңири иштетилип келген.

Жергиликтүү элди сурамжылоо учурунда, алар бул жерде курулуш бар экендигин билген эмес, алардын айтымында бул жерде мезгил-мезгили менен суу ташкыны жүрүп турган. Ошол себептен эстеликтин үстү жагында жайгашкан заттар суу менен агып сакталбай калган.

Гүлчө жана Така суусунун кошулган жериндеги Даңги деп аталган жерде б.з. I–II кк. таандык көрүстөн (N40°25'49,01" E73°16'15,46") табылган. Азыркы күндө бул жерде 10 коргон (курган) орун алган. Эстеликтин аймагы айыл чарба иштерине байланыштуу көп жылдан бери иштетилип келгендиктен, майда коргондор талкаланып жок болгон. Сакталып калган коргондордун дөбөлөрү таш жана топурак менен үйүлгөн, коргондордун диаметри 3 – 8 м. түзөт, бийиктиги 0,4 – 0,8 м. Бул көрүстөндө кошумча изилдөөлөрдү жүргүзсө болот.

Байыркы шаар чалдыбары (Омордун дөбөсү) (N40°26'31,87" E73°15'45,65") Кызыл-Суу айыл аймагынын Үңкүр айылында жайгашкан, эстеликтин сакталган түзүлүшү боюнча шоробашат маданиятынын комплекстерине окшотуугa болот. Шоробашат маданиятына таандык эстеликтер Жазы – Кара-Кулжа суу ортолугунун жээктеринде жайгашкандыгын 1960–1970 жж. орус окумуштуусу Ю.А. Заднепровский изилдеген. Акыркы жылдардагы изилдөөлөр көрсөткөндөй, шоробашат эстеликтери жалпы Ош жана Жалал-Абад областарынын аймактарында кеңири тараган.

Омордун дөбөсү (шаар калдыгы Сары-Кыр тоонун жана Гүлчө дарыясынын ортосунда жайгашкан, эстеликтин түндүк тарабынан Кызыл-Суу суусу, ал эми түштүк-чыгышында Кара-Тар-ата (азыркы аталышы Чалчык булак) сайы жайгашкан, эки сайдын ортосу түздүк болгондуктан, жер иштетүүгө ыңгайлуу болгон, ошол себептен коло доорунда бул жерде алгачкы турак жай орун алган, ал эми эрте темир доорунда ал турак жай өркүндөп өсүп алгачкы шаарга айланган, административдик курулуштар (цитадель), эстеликтин түштүк-батыш тарабында жайгашкан. Бүгүнкү күндө цитаделдин түштүк-батыш бөлүгү жол куруу учурунда талкаланган, бузулган жеринде шаардын маданий катмарын байкоого болот. Эстеликтин сакталып калган бөлүгү азыркы күндө 266х166 м. түзөт. Ал эми цитаделдин өлчөмү 97х50 м., бийиктиги 12 м. түзөт, азыркы учурда бул дөбө Омордын дөбөсү деп аталып калган.

Жогоруда белгиленгендей, цитаделдин бузулган

жерин казуу учурунда үйдүн калдыктары табылган, үйдүн пайдубалы сай таштарынан тизилип, дубалы пахса менен көтөрүлгөн. Эстеликтин айланасынан карапа идиштердин сыныктары табылган, алар жасалган ыкмалары боюнча 3 доорго таандык экени аныкталды:

1) Төмөнкү катмары кечки коло дооруна таандык карапа идиштин калдыктарынын негизинде аныкталган (аз санда кездешет) – б.з.ч. XIV–XI кк., коло доорунда Кара-Суу районунун, түздүк аймактарында негизинен чуст маданиятына таандык уруулар жашаган, алардын негизги чарбасы дыйканчылык болгон, ошону менен бирге мал-чарбачылыгы болгон. Дыйканчылыкка байланыштуу, бул уруулар бир жерде отурукташып, сууга жакын жерлерди өздөштүргөн.

2) Экинчи катмары эрте темир дооруна таандык, изилдөөнүн жүрүшүндө эрте темир дооруна таандык эки маданияттын калдыктары кездешет.

а) Актам-эйлатан мезгилинин акыркы чегинде б.з.ч. VI–IV кк. коло дооруна таандык турак жайлардын үстүндө мал-чарбачылыгы менен алектенген уруулар отурукташкан, бирок жогоруда аталгандай алар мал-чарбачылыгы менен байланыш болгондуктан, бир жерде көп жашаган эмес, ошол себептен, бул маданиятка таандык катмар өтө калың эмес.

Актам-Эйлатан маданияты алгач Ю. А. Заднепровский тарабынан 1962-ж. илимге киргизилген, бул маданият эки эстеликтин окшоштуктарынын негизинде бөлүнүп чыккан, эйлатан маданияты Өзбекстандын Андижан областынын Хаккулабад шаарынын чыгыш жагында табылган эстеликтин негизинде бөлүнүп

чыккан, ал эми актам маданияты, Кыргызстандын Ала-Бука районунун Актам айылынын тоо этектеринде табылган көрүстөндөрдүн негизинде бөлүнгөн, кийинчерээк бул эки маданияттын окшоштугунун негизинде аталыштары биригип – актам-эйлатан маданияты деп белгилүү болуп калган. Актам-эйлатан маданиятын калтырган элдер болжолду түрдө тарыхый булактардын негизине таянып азыркы тарыхчылардын маалыматтары боюнча эрте сак урууларына таандык деп божомолдоого болот.

б) Шоробашат маданияты, алгач, 1960-ж. Ю. А. Заднепровский тарабынан, Өзгөн районун Шоробашат (азыркы Бостон айылынын аймагында жайгашкан) эстелигин изилдеп чыгып, анын өзгөчөлүгүнүн негизинде шоробашат маданиятын бөлүп чыккан, бул маданият б.з.ч. IV–II кк. таандык.

Бул мезгилде Фергана өрөөнүндө Даван мамлекети өкүм сүргөн, ал жөнүндө кытай тарыхчысы Сыма Цяньдын «Ши Цзы» аттуу чыгармасында Даюань деп эскерилген. Давандыктардын чарбасы жөнүндө кеңири маалымат берилген, Даван мамлекети 70тен ашуун шаар-мамлекеттерден (байыркы гректерде полис деп аталган) турган бирикмеден түзүлгөн, ошолордун ичинде Омор дөбө шаар чалдыбары да болушу мүмкүн.

Даван бириккен мамлекети Кытай империясынын баскынчы саясатына төрт жыл туруштук берген. Алгач, кытай генералы Ли Гуанли Даван мамлекетинин борбор шаары Эршиден 70 км. алыста жайгашкан Ю шаарын басып алган. Окумуштуулардын божомолу боюнча ал шаар азыркы Өзгөн шаары болу-

Токтогул Сатылганов атындагы Ош облустук китепкана ИНВ № 487833

шу мүмкүн. Б.з.ч. 102-ж. Ли Гуанли Даван мамлекетин багындырып, мамлекеттин башына Мэйцайды отургузат, бирок ал башкаруучу даван ак сөөктөрү тарабынан өлтүрүлүп, Чаньфэн башкаруучу болуп дайындалат (Сыма Цянь. Исторические записки. М., 2010, с. 199-216).

Кийинки мезгилдерде археологиялык табылгалардын негизинде аныкталгандай, Даван мамлекетинин ордунда көчмөн уруулар отурукташып Кушан мамлекетинин курамына кирген, кийинчерээк, ал көчмөн элдер Кушан мамлекетин башкарган династияларды кыйратып бийликке келишкен.

Фергана өрөөнүндө, бул мезгилге таандык эстеликтер мархамат мезгили деп аталып калган, мындай аталыш Өзбекстандын аймагында жайгашкан Мархамат айылынын чет жагынан изилденген эстеликтин атынан келип чыккан. Мархамат мезгилине таандык эстеликтердин, мурдагы шоробашат маданиятынан айырмачылыгы фортификациялык (коргонуучу) курулуштардын жок болгондугу менен, ошондой эле үч бурчту, тик курулуштар менен айырмаланып турат.

Эрте орто кылымдарда Даван мамлекети жөнүндө маалыматтар аз кездешип, б.з. VII к. маалыматтарына ылайык Даван (Полон(а) деп аталып калган) мамлекети батыш-түрк каганы Тон Баатыр (кытайлар Кань Моэдо д.а.) басып алган.

3) Омор дөбөнүн жогорку катмарында орто кылымдарга (VII–VIII кк.) таандык карапа идиштердин сыныктары табылган, бул мезгилдин буюмдары да аз санда кездешет. Жогоруда айтылгандай, бул ай-

мактар Батыш-Түрк каганатынын курамына кирип, бул мезгилде көптөгөн саясий процесстер жүрүп, элдер тез-тезден жер которууга дуушар болгон, ошондуктан, бул мезгилге таандык эстеликтерде маданий катмарлар жакшы сакталбай калган. Азыркы күндө эстеликтин чыгыш жагында турак жайлар орун алгандыгын байкоого болот.

Калмак дөбө жергесиндеги турак жай (N40°26'35,80" E73°15'11,84") Гүлчө суусунун сол жээгинде, Чайчы айылынын кире беришиинде жайгашкан. Бүгүнкү күндө, турак жайдын цитаделинин көпчүлүк бөлүгүн Гүлчө суусу жеп, урап жок болгон. Эстеликтин аймагында азыркы күндө буудай, арпа өстүрүлөт. Эстеликтин тегерегин изилдөө учурунда, жашоо тиричиликте пайдалануучу карапа идиштердин сыныктары табылган. Цитаделдин бузулган бөлүгүн байкоо учурунда, 1 маданий катмар сакталып калганын көрүүгө болот. Сакталган катмарда бир аз дубалдын калдыктары да калып калган, орто ченинде очоктун, чарбалык чункурдун (таштанды салуучу жай) издери бар. Карапа идиштер боюнча, эстелик б.з.ч. IV к. таандык экени аныкталган. Бул эстелик актам-эйлатан маданиятына таандык уруулар көчмөн чарбачылыктан отурукташкан дыйканчылык чарбачылыгына өткөн учурун көрсөтүп турат, анткени, бул жерден табылган карапа идиштери актам-эйлатан тибиндеги чопо идиштер сыяктуу одоно түрдө жасалган. Адамдар бул жерде бир нече мөөнөт жашап, жер иштеткен. Таштан жасалган сүрмө жаргылчактардын калдыктары мында дыйканчылык өнүккөндүгүнө далил болот.

Калмак дөбө көрүстөнү (N40°26'35,96" E73°15'07,00") Гүлчө суусунун сол тарабында жайгашкан. Алдын ала кароо учурунда 17 коргон табылган, коргондун дөбөлөрү таштар менен коргондолуп, тегерек жана төрт чарчы формада тизилген, өлчөмү 1,5х2 м., 1,5х2,5 м., 2х3 м. түзөт. Алгачкы изилдөөлөрдө бул көрүстөн б.з.ч. VI-IV кк. таандык экендиги аныкталган.

Жалгыз коргон (Алп-Ордо) (N40°26'47,98" E73°14'26,92") – Кызыл-Суу айыл аймагынын Алп-Ордо айлынынын түндүк-батышында жайгашкан. Коргондун дөбөсү таштар менен тургузулуп, тегерек формада болгон, диаметри 13 м., бийиктиги 0,70 м. түзөт, коргондун ортосунда тереңдиги 0,6 м., диаметри 2 м. жеткен чуңкур бар, мындай чуңкур жайдын ички казанагы урап түшкөндүктөн пайда болсо керек. Коргонду шакек формадагы таш-топурактан тургузулган дөңсө курчап турат. Шакекченин диаметри 127 м. түзөт, таш-топурактан түптөлгөн дөңсөнүн калыңдыгы жер жерлеринде 2,3 – 2,5 м. чейин жетет, ал эми бийиктиги 0,2 м – 0,4 м.

Мындай коргондор, б.з.ч. VII к. эрте сак деген аталыш менен белгилүү болгон урууларга тиешелүү. Эрте сак урууларынын эстеликтери Чыгыш Фергана өрөөнүндө актам-эйлатан маданиятына таандык экенин Ю.А. Заднепровский жазып калтырган.

Илимий басылмаларда шакек формадагы дөңсө менен курчалган коргондор – херексур деген ат менен белгилүү. Керексур же херексур, монгол тилинен хэрэгсүүр – Б.Я. Владимирцовдун жазуусу боюнча, биздин тилге которгондо хэрэг (хэрэгс, хергес) – кыргыз, үүр – уя дегенди түшүндүрөт, б.а. кыргыздардын уясы, үйү, же жайы деп айтылып келүүдө. Азыркы күндө байыркы коргондор кыргыз элинин арасында – *калмак дөбө, калмактын көрү, мык дөбө, мыктын көрү* деген аталышта белгилүү болсо, монголдордо бардык коргондор жалпысынан илимде *херексур* аты менен айтылат. Алгач бул термин илимге 1880-ж. Г.Н. Потанин тарабынан киргизилген.

Алп-Ордо сыяктуу коргондор Монголия, Түштүк Сибирь (Алтай, Тыва) жана Казахстандын аймактарында кездешет. Кыргызстандын аймагында Нарын облусунун Кочкор районунун Ара-Көл жергесинде жана Нарын районунун Жапырык жергесинде белгилүү.

Херексурлар кадимки коргондордон айырмачылыгы, коргонду шакек формасындагы дөбө, же таш менен тизилген жолдор курчап турат, алар түзүлүшү боюнча бир нече түргө бөлүнөт. Алтай херксурларынын түрлөрүн жана алардын диний ишенимдерге болгон байланышын орус окумуштуулары О.А. Митько, Ю.С. Худяков, Ю.Ф. Кирюшин жана А.А. Тишкиндер изилдеп чыгышкан, бирок алар ушул сыяктуу эстеликтерди дагы изилдөө керек экендигин белгилешкен.

Көпчүлүк учурда херексурлар бирден кезигет, айрым учурда 2-6 чейин бир жерде жолугат, негизинен тоо, адыр астында жайгашышат, тегереги таш менен тизилген шакек формасындагы жол, таш-топурактан үйүлгөн дөңсө, же терең эмес казылган арыктар менен курчалат. Херексурлардын ичинде же бир киши буюм-тайымдары менен көмүлгөн.

Турак жай жана көрүстөн (N40°27'14,07" E73°14'25,96", N40°27'14,89" E73°14'22,10"), Кызыл-Суу айыл аймагынын Корок айылынын кире беришинде жайгашкан. Турак жай азыркы күндө Корок айылынын тургундары тарабынан мазар катары эсептелет. Жергиликтүү элдердин айтымында, бул жерде көр казган учурда көптөгөн карапа идиштер жана алардын сыныктары кездешет. Турак жайдан көр казуу мезгилинде эки бүтүн карапа идиш табылган. Карапа идиштер, түзүлүшү жана жасалгасы боюнча Кетмен-Дөбөдөн табылган, IV–VI кк. таандык буюмдарга окшош. Бул турак жайды калтырган элдер, эрте орто кылымдарда Улуу элдер көчү мезгилинин аяк ченинде Кыргызстандын түндүк аймактарынан көчүп келиши мүмкүн, анткени табылган буюмдардын көпчүлүгү колдо, одоно түрдө жасалган, бул уруулар мурда көчмөн болуп, Фергана өрөөнүнө келгенде бир жерге отурукташып, жергиликтүү элдин салтын кабыл алган. Бул жерден жергиликтүү элдерге таандык станокто жасалган карапа идиштердин сыныктары чогултулган. Турак жайда эрте орто кылымдарда элдер канча убакыт жашаганын аныктоого мүмкүнчүлүк болгон жок.

Турак жайдан 118 м. чыгышты карай, ушул эле мезгилге таандык көрүстөн жайгашкан, азыркы күндө ал көрүстөндө «падышалар» тибине таандык 3 коргон сакталып калган, калган катардагы жашоочуларга таандык коргондор бул жерде көп жылдар бою жер иштетүүнүн натыйжасында жер менен түздөлүп кеткен, алардын айрымдарынын издери сакталып калган. Сакталган коргондордун дөбөлөрү

таш жана топурак менен үйүлгөн. Эң чоң коргондун диаметри 42 м., бийиктиги – 1,5 м. жетет. Калган эки коргондордун диаметри 33 м. жана 20 м., бийиктиктери 1,2, м. жана 1 м. түзөт. Бул көрүстөндөн 290 м. түштүк-чыгышты карай ушул эле мезгилге таандык экинчи көрүстөн жайгашкан, ал жерде 16 коргон сакталып калган, калгандарынын издерин, бир жерде чогулган таштардан байкоого болот.

Карапа идиштердин анализинин негизинде аталган эстеликтер IV–VI кк. таандык экендиги аныкталган.

Сооржандын мойногундагы шаар чалдыбары (N40°27'08,30" E73°13'27,72"), эстелик Нокош-Эрен жана Бөөн-Жар сай ортолугунда жайгашкан. Алгач бул жерге көчүп келип отурукташкан элдер, Сооржан-Мойнок тоосунун бир бөлүгү болгон тоо кыркасынын эң жапыс жерине отурукташкан. Алдын ала шаардын алдына атайын бийиктелген секиче жасап, анын үстүнө үйлөрдү, устаканаларды ж.б. курган. Шаар көп жыл бою өкүм сүргөндүгүнө байланыштуу, үйлөрдүн үстү-үстүнө жаңы курулуштар тургузулуп жатып, азыркы күндө эки конус түрүндөгү бийиктикке айланган. Бул шаар Улуу Жибек жолунан өткөн кербендерди көзөмөлдөп турган. Эки конустун ортосунда өтмөк бар, ал өтмөк Алайдан Гүлчө суусун бойлоп келген кербен жолунда Ош шаарына жакын жайгашкан. Кербендер Гүлчө суусун бойлоп төмөн түшүп, Өзгөн, Жалал-Абадка өткөн.

Азыркы күндө сакталган биринчи конус түрүндөгү эстелик, алды жагында трапеция формасында болуп, үстү жагы үч бурчту, чокусу түз болгон конуска айланат. Эстеликтин алды жагынын өлчөмү түн-

дуктөн-түштүктү карай 179 м., батыштан-чыгышты карай 211 м., үстү жагы 32x52 м. чейин кичийерип кетет. Жалпы бийиктиги 28 м. түзөт.

Эстеликтердин айланасынан көптөгөн карапа идиштин сыныктары, жаныбарлардын сөөктөрү, сүрмө жаргылчактар табылган. Сайдын боюндагы катмарларды изилдөө учурунда дубалдын калдыктары, таштандылар, карапа идиштин сыныктары жана сөөктөр чыккан.

Экинчи эстелик биринчи курулуштан батышты карай 32 м. аралыкта жайгашкан, аралыктык өлчөм эки эстеликтин алды жагынан алынган, биринчи курулушка караганда формасы жана көлөмү жагынан айырмаланып турат, чыгыш жагында тектир сыяктуу бөлүгү бар, бул жерден да көптөгөн табылгалар алынган. Табылган буюмдардын негизинде шаар б.з. I–IV кк. таандык экени аныкталган. Мындай эстеликтер Ю.А. Заднепровскийдин аныктамасы боюнча мархамат тибиндеги шаарларга таандык. Алар өздөрүнүн микрорельефтик түзүлүшү боюнча башка тарыхый-маданий эстеликтерден айырмаланып, тоо, адыр кыркаларынын учтарында жайгашып, эч кандай коргонуучу дубалы жок, конус түрүндө курулган.

Ушул сыяктуу эстеликтер негизинен дыйканчылык микроазистердин чет жакаларында орун алган, мындай жайгашуу ошол мезгилде Улуу Жибек жолундагы транзиттин күчөшү менен кербендерди көзөмөлдөп, ошол эле учурда тоолу аймактарда жашаган көчмөн элдерден коргоочу курулуштун милдетин аткарган.

А.Н. Бернштам, Ю.А. Заднепровскийдин ойлору боюнча, бул курулуштар кербен-сарайдын да ролун

аткарган. Мисалы, Мады шаар чалдыбары (Мады айылынын борборунда), Ак-Жар шаар чалдыбары (Ак-Жар айылынын чыгыш жагында), Ади-Үнкүр (Жаңы-Арык айылынын түштүк жагында), Шералы шаар чалдыбары (Шералы айылынын чыгыш жагында) ж.б. негизинен Улуу Жибек жолу өткөн жерлерде орун алышкан.

Мархамат мезгилине таандык эстелик алгач Өзбекстандын Мархамат айылынын (Араван району менен чектеш) түштүк-батыш жагында жайгашкан. А.Н. Бернштам тарабынан изилденген. Мархамат шаар чалдыбарына жана дыйканчылык оазиске түштүктө жайгашкан тоолуу аймактардан (Кыргызстандын аймагы) кирүүчү жерлер, адырларда жайгашкан сепилдер тарабынан коргоого алынган. Андай сепилдердин бири Караоол-ата (Кыргызстандын аймагы, Кочубаев айылы), Мархамат шаар чалдыбарынан түштүк-чыгышты карай 6 км аралыкта, Мархамат-Араван-Ош автожолунун түштүк жагында 300 м аралыкта жайгашкан. Кароол-Ата чеби, Араван аска тоо кыркасынын учунда жайгашкан, бийиктиги 20 м. жетет. Фортификациялык максаттары үчүн айланасындагы рельефти пайдаланышкан, чепти үстүнөн караганда үч бурчтуу формада, бурчтарында мунаралар жайгашкан (А.Н. Бернштамдын жазуусу боюнча), азыркы күндө чептин айланасына үйлөр түшүп, айыл болуп кеткен.

А.Н. Бернштам «чеп бир эле коргоо милдети аткарбастан, кербен-сарай да болгон. Анткени, ал Ош шаарынан, андан ары Алай жергесинен келген Улуу Жибек жолунун трассасында жайгашкан» – деп жазып калтырган.

Сооржан мойногу шаар чалдыбарынын так тарыхый маалыматын алуу үчүн бул эстеликте кошумча казуу иштерин жүргүзүү керек. Толук казуу иштери, ошол мезгилде конус түрүндөгү курулуштардын пайда болуусун, алардын функциялары жөнүндө так маалыматтарды берет.

Бөөн-Жар сайынын жээгинде жайгашкан турак жай жана көрүстөн (N40°27'04,39" E73°12'42,80"), Бөөн-Жар капчыгайында жайгашкан. Сооржан мойногу шаар чалдыбарынан 500 м. батышта орун алган. Капчыгай ортолугундагы аянты 671х155 м. түздүк жерди изилдөө учурунда, жер үстүнөн бир топ карапа идиштин сыныктары табылган, карапа идиштердин сыныктары жасалышы, формасы жана чопонун структурасы боюнча: актам-эйлатан б.з.ч. VII–IV кк., шоробашат б.з.ч. III–I кк. жана мархамат б.з. I–IV кк. болуп үч тарыхый-маданий мезгилге бөлүнгөн.

Турак жайдын аянтын кароо учурунда түштүк-чыгыш бурчунда өлчөмү 96х94 м., бийиктиги 1,5 м. түзгөн курулуш табылган. Бул курулуштун функциялык тиешесин аныктоого мүмкүнчүлүк болгон жок, анткени мындай курулуш Кыргызстандын аймагында биринчи жолу кездешип жатат. Келечекте бул жерде казуу иштери пландалууда.

Ушул эле жерден «падыша» тибиндеги төрт коргон табылган, алардын өлчөмдөрү диаметри – 36 м., 32 м., 29 м. 18 м., ал эми бийиктиги 1,3 – 2 м. чейин жетет. Дөбөлөрү таш жана топурактардан тургузулган. Эскерте кетчү жагдай, ар бир коргондун алды жагы тектир сыяктуу курулуштар менен түзүлгөн. Бул анда жашаган элдердин маданий өзгөчөлүгүн көрсөтүп турат. Ушул сыяктуу коргон Чоң-Алай өрөөнүндө, Арча-Булак көрүстөнүндө казылган, табылган буюмдардын негизинде бул эстеликтер б.з.ч. VI–IV кк. таандык экени аныкталган. Изилдөөлөргө таянып Бөөн-Жар көрүстөндөрү да актам-эйлатан мезгилине (б.з.ч. VII–IV кк.) таандык десе болот.

Корок айылындагы турак жай (N40°27'02,07" E73°15'13,03") – кароол-дөбө. Гүлчө суусунун оң жагында жайгашкан, үстүнөн караганда айланпа түзүлүшүндө болуп, жерден бийиктиги 20 м. түзөт, кароол-дөбөнүн өлчөмү 87х54 м., үстүнөн чогултулган карапа идиштин сыныктарынын негизинде I–IV кк. таандык. Азыркы күндө, эстеликтин үстүндө айылдын көрүстөнү жайгашкан.

Көрүстөн (N40°31'17,46" E73°08'52,96"), Өзгөн районунун Кызыл-Октябрь айыл өкмөтүнө караштуу, Жийделүү-Талаа жергесинин түштүгүнөн орун алган. Куршаб суусунун оң жагында суу жээгиндеги экинчи тектирде жайгашкан. Пролювиалдык жана тектоникалык кыймылдын натыйжасында пайда болгон. Бул жерде 34 коргон бар экендиги аныкталган. Көрүстөндүн микрорельефтик түзүлүшү төмөндөгүдөй: алгач ортосунда «падыша» тибиндеги коргон тургузулган. Тегерегине жакын туугандары жана катардагы кишилер коюлган. «Падыша» тибиндеги коргондун диаметри 20 м., бийктиги 1,6 м. түзөт. Коргондордун дөбөлөрү таш жана топурактан тургузулган, айрым коргондордун үстүндө чуңкурлар бар, бул чуңкурлар же ошол мезгилде коргонду казып баалуу буюмдарын тоногондун аракетинен же казанактын көчүп түшүүсүнүн натыйжасында пай-

да болушу мүмкүн. Көрүстөн Кыргызстандын аймагында мурда изилденген эстеликтерге салыштырылып, алдын ала I–IV кк. аныкталган.

Жийделүү-Талаа көрүстөнү (N40°31'25,17" E73°08'30,02"), Куршаб суусунун оң жагындагы тектирде жайгашкан. Түндүктөн-түштүккө карай жайгашкан «падыша» тибиндеги төрт коргон табылган. Коргондордун диаметрлери 18 м. ден 24 м., бийиктиги 1,2 – 1,5 м. чейин жетет. Жийделүү-Талаа мурда дыйканчылык зонасы болуп, жерлер интенсивдүү иштетилгендиктен, жанындагы башка коргондор талкаланышы мүмкүн.

Ушул сыяктуу мурда изилденген көрүстөндөр сак дооруна таандык экени аныкталган, ошолордун негизинде Жийделүү-Талаа көрүстөндөрү да актам-эйлатан маданияты менен белгиленип б.з.ч. VII–IV кк. Таандык экендиги аныкталган.

Кочкор-Ата мазары (N40°33'15,20" E73°08'02,33"), Куршаб суусунун сол жагында, Кочкор-Ата айылынын маңдайында жайгашкан. Мазар азыркы күндө жергиликтүү элдер тарабынан ыйык жер катары эсептелип, сыйынуучу жайга айланган. Чалгындоо учурунда, бул мазарда ар башка доорго таандык эстеликтер бар экендиги аныкталган. Көпчүлүк көрүстөндөр XVI–XVII кк. таандык. Арасында орто кылымдарга, актам-эйлатан мезгилине жана коло дооруна таандык көрүстөндөр да табылган. Айрым учурда кийинки көрүстөндөр мурдагы мезгилдин көрүстөндөрүнүн үстүнө жайгашып калган.

Кызыктуу жагдай, XVI–XVII кк. таандык көрүстөндөрдүн дөбөлөрү караханийлер мезгилине таандык курулуштун кыштары менен арка формасында тургузулган. Бул кыштарды алар кайсыл жерден тапканы кызыктырат, анткени мындай сандагы кыштарды алыш үчүн, же чоң курулушту талкалоо керек, же ушул жакта, жакынкы аралыкта кыш чыгаруучу жер болушу мүмкүн. Көпчүлүк көрүстөндөрдүн ооздору кулагандыктан, үстүлөрүндө чуңкурлар пайда болгон, ошондой чуңкурларды кароо учурунда ооздору арча менен тосулганын байкоого болот. Бул мазарды анализдөөнүн негизинде Кызыл-Суунун элдери бул жерлерди XVI к. эле байырлап келгендигин айтса болот.

Гүлчө-Куршаб суусунун жээктериндеги эстеликтердин үстүртөн изилдөөлөрдүн негизинде байыртадан дыйканчылар менен малчылардын зонасы катары кароого болот. Булардын байланышынын негизинде бул аймакта, ошондой эле Кара-Суу, Өзгөн райондорунун тоо этегиндеги аймактарда жаңы типтеги эстеликтер, маданияттар да пайда болгон деп тыянак чыгарууга болот.

Демек, байыркы көчмөндөрдүн маданияты, дыйканчылардын «баскынчылыгынын» негизинде жаңы түргө айланып, кийинчерээк тескерисинче көчмөндөр келген учурда, мурдагы фортификациалык курулушу бар шаар чалдыбарлар (Даван мезгили), коргоочу дубалдары жок Кушан тибиндеги шаар-чептерге алмашкан.

Жыйынтыктап айтканда, аталган аймактагы эстеликтерди изилдөө Кыргызстандын тарыхынын жаңы барактарын ачып берет деген ишеничтебиз.

АДАБИЯТТАР

1. Бернштам А.Н. Древняя Фергана [Текст]: (Науч.-попул. очерк) / Акад. наук Узб. ССР. Ин-т истории и археологии. – Ташкент: Изд-во Акад. наук УзССР, 1951. – 47 с.; 22 см.

2. Заднепровский Ю.А. Древнеземледельческая культура Ферганы [Текст]. - Москва; Ленинград: Изд-во Акад. наук СССР. [Ленингр. отд-ние], 1962. – 328 с., 3 л. ил.: ил.; 27 см. – (Материалы и исследования по археологии СССР/ Акад. наук СССР. Ин-т археологии; № 118).

3. Заднепровский Ю.А. Археологические памятники южных районов Ошской области [Текст]: (Середина I тысячелетия до н. э. – середина I тысячелетия н. э.) / Акад. наук Кирг. ССР. Ин-т истории. – Фрунзе: Изд-во Акад. наук Кирг. ССР, 1960. – 175 с., 1 л. карт.: ил.; 27 см.

4. Кирюшин Ю.Ф., Тишкин А.А. Скифская эпоха Горного Алтая. Ч. I : Культура населения в раннескифское время. – Барнаул, 1997.

5. Потанин Г.Н. Очерки Северо-Западной Монголии. – СПб.: Типография Киршбаума, 1881. – Т. II. 230-237.

6. Сыма Цянь (145 или 135-ок. 86 г. до н. э.). Исторические записки (Ши цзи) / Сыма Цянь ; пер. с китайского и комментарий Р. В. Вяткина и В. С. Таскина ; [вступит. ст. М. В. Крюкова]. - Москва: Наука, 1972, 22 см. - (Памятники письменности Востока / Акад. наук СССР, Отд-ние истории, Ин-т востоковедения; ...). Т. 9 / пер. с кит., коммент. под ред. А. Р. Вяткина; вступ. ст. А. Р. Вяткина. - 2010. - 622, [1] с.: портр.; ISBN 5-02-018264-8.

7. Ташбаева К.И. Культура ранних кочевников Тянь-Шаня и Алая (I тыс. до н.э.). – Бишкек: Илим, 2011. 274 с. – ISBN 978-9967-11-319-0.

8. Худяков Ю.С., Скобелев С.Г., Митько О.А., Борисенко А.Ю., Оразбекова Ж. Особенности погребальной обрядности раннескифского населения долины реки Эзрбек в Туве // Археология, этнография и антропология Евразии. 2013. № 1 (53). С. 104-113.

9. Чугунов К.В. Херексуры Центральной Азии // https://arheologija.ru/hereksuryi-tsentralnoy-azii/

ЭКИНЧИ БӨЛҮК

Султанов Эмил
(КР УИА ТАЭИнун археология бөлүмүнүн илимий кызматкери),
+996(755) 007079, emil0782@mail.ru,

Ырысбеков Адилет
(КР УИА ТАЭИнун археология бөлүмүнүн аспиранты),

Осмонов Сатимбай *(т. и. к., Ош ТУнин улук окутуучусу),*

Эргешов Турдумамат
(КР тарыхчылар ассоциациясынын мүчөсү)

ГҮЛЧӨ ДАРЫЯСЫНЫН ТӨМӨНКҮ АГЫМЫНДА ЖАЙГАШКАН АРХЕОЛОГИЯЛЫК ЭСТЕЛИКТЕР *(КЫЗЫЛ-СУУ АЙЫЛЫНЫН АЙМАГЫ).*

Бул илимий отчётто 2020–2021 жж. Кызыл-Суу айылынын тургуну Турдумамат Эргешовдун жеке чакыруусу жана анын каржылоосу менен Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Тарых, археология дана этнология институтунун, археология бөлүмүнүн кызматкери Эмил Султанов, Ош областынын, Кара-Суу районунун аймагында жайгашкан Кызыл-Суу айлынын (Гүлчө суусунун төмөнкү, Куршаб суусунун жогорку агымы) аймагында чалгындоо жумуштары жүргүзүлгөн. Изилдөөлөрдүн натыйжасында коло доорунан тартып орто кылымдарга чейинки шаар чалдыбарлары, турак жайлар жана көрүстөндөр табылган жөнүндө баяндалат.

2020–2021 жж. Ош областынын, Кара-Суу районун, Кызыл-Суу айылынын аймагында археологиялык чалгындоо иштери жүргүзүлгөн. Чалгындоо жумуштарынын негизги максаты болуп жаңы археологиялык эстеликтерди ачып, алардын үстүнөн алгачкы изилдөө иш аркеттерин жүргүзү (визуалдык кароо, сүрөткө түшүрүү, картасын түзүү ж.б.) болгон.

Чалгындоо иштери Гүлчө дарыясынын төмөнкү агымынын эки жээгинде жүргүзүлгөн, натыйжада түздүктө жана тоо этектеринде бир нече тарыхый-археологиялык эстеликтер ачылган. Алардын катарында эки палеонтологиялык катмар камтылган жерлер да табылган, бул катмарларда, негизинен байыркы суу алдында жашаган жаныбарлардын калдыктары сакталып калган.

Алгач, изилдөөлөр эстеликтердин жайгашуусу боюнча үч микроландшафтык аймака бөлүнгөн – тоолу, тоо алдындагы аймак жана түздүктө жайгашкан эстеликтер.

Гүлчө суусунун төмөнкү (Куршаб дарыясынын жогорку) агымы ландашафтык түзүлүшү боюнча жалпы Фергана тоо кыркасы сыяктуу тик аска-зоолу, кууш капчыгайлардан түзүлгөн. Мындай шарттар, бул аймакта өзгөчө микроклиматтык шартты түзүп, дыйканчылык жана мал чарбачылыгына өтө ыңгайлуу болгон. Ушул себептен, бул аймакта элдер байыртадан бери жашап келишкен.

Байыркы мезгилде Фергана өрөөнү Тетис деңизинин алдында жайгашкандыктан, бул аймактан көптөгөн суу жашоочуларынын калдыктарын табууга болот. Бул мезгил геология илиминде мел (кырг. бор) доору деп аталат (таблица 1). Мел доору мезозой доорунун финалдык мезгили болуп, жер үстүндө климаттык жана тектоникалык (жер алдындагы кыртыштардын кыймылы) процесстер активдүү түрдө кыймылга кирген, аталган процесстер 145 млн. жыл мурда башталып, климаттык өзгөрүүлөрдүн натыйжасында суунун деңгээли көтөрүлгөн. Ал эми, кайнозой мезгилине өткөн учурда, тектоникалык кыймылдын натыйжасында Тянь-Шань, Памир-Алай тоолорунун жер алдындагы кыртышы бири бирине карама-каршы жүргөндүктөн, ортосунан Фергана тоосу өсүп чыккан, бул жүрүмдөрдүн натыйжасында Фергана өрөөнүндөгү Тетис дарыясы кургап, суу жаныбарлары кыйроого учурган, алардын калдыктары, азыркы күндө Бөөн-Жар капчыгайында жана Кызыл-Суу айылынын жогорку аймактарында бор мезгилине таандык суу алдында жашаган аммониттердин жана люсинды деп аталган кош капкактуу бөөндөрдүн калдыктары далилдеп турат (сүрөт 1 (а,б,в) – 4).

Таблица 1.

Эра	Период	Эпоха	Южно-Тяньшаньская область Восточная Фергана	Северо-Тяньшаньская область Алабуга-Арпа
Кайнозойская	Q	Раннечетвертичная	Бактрийская серия	Шарпылдакская свита
	Неоген	Плиоцен		Нарынская свита (с 3 подсвитами)
		Миоцен	Массагетская серия	Киргизская свита
	Палеоген	Олигоцен		
		Эоцен	Нерасчлененные палеогеновые отложения	Коктурпакская свита
		Палеоцен		
Мезозойская	Мел	Поздний мел	Турон-сенонская толща	
		Ранний мел	Чангетская серия	
	Юра	Поздняя юра	Кошбулакская свита	
		Средняя юра	Зинданская свита	
		Ранняя юра	Нижнеюрские отложения	Нижнеюрские отложения
	Триас	Поздний триас	Конинская свита	

Сүрөт 1. Байыркы бор дооруна таандык люсинды аттуу суу жаныбарларынын калдыктары.

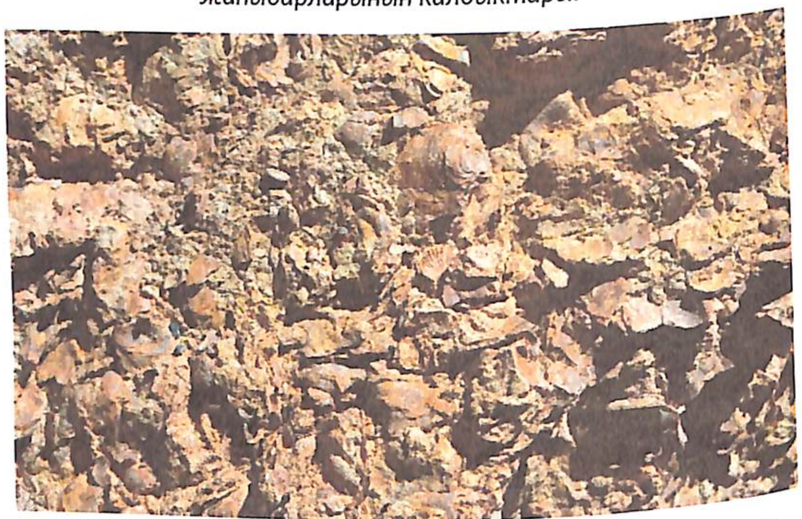

Сүрөт 2. Байыркы бор дооруна таандык люсинды аттуу суу жаныбарларынын калдыктары жайгашкан катмар.

Сүрөт 3. Байыркы бор дооруна таандык люсинды аттуу суу жаныбарларынын калдыктары жайгашкан катмар.

Сүрөт 4. Байыркы бор дооруна таандык люсинды аттуу суу жаныбарларынын калдыктары жайгашкан катмар.

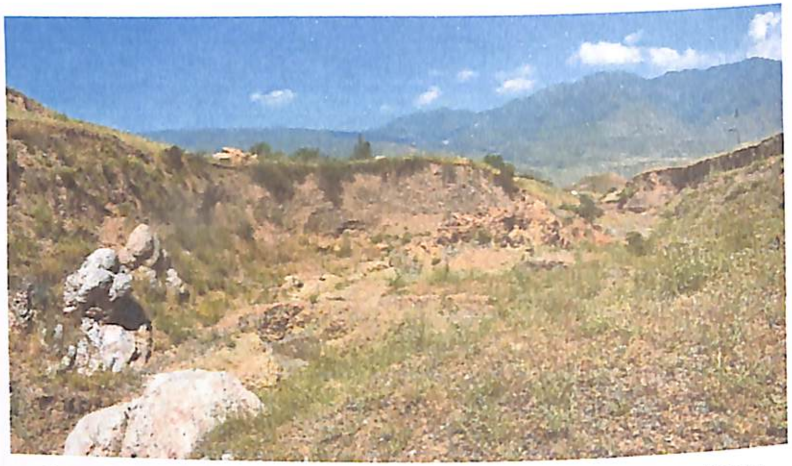

Сүрөт 5. Жаан-чачындын натыйжасында сел жүрүп, сайлар тереңдеп, кеңейүүдө.

Азыркы күндөгү Кызыл-Суу айылынын рельефтик-ландшафтык түзүлүшү бийик тоолордон, жапыс адырларга өтүп, андан кийин Гүлчө суусунун эки жээгинде жайык жерлер менен түзүлгөн, ал эми Гүлчө суусу, климаттык шарттарга байланыштуу көбөйгөн учрда, жээктерди талкалап суунун нугун кеңейтүүдө.

Кызыл-Суунун аймагынын жер кыртышынын төмөнкү катмары аллювиалдык (сай шагылы) жана пролювиалдык (тоодон агып түшкөн таш-топурак) катмардан түзүлүп, ал эми муз доорунда чаң-топурактын минералдлык түзүлүшүнүн өзгөрүүсүнүн натыйжасында пайда болгон лёсс (чопо) топурактары үстүнкү катмарды түзөт.

Аймактын рельефи Гүлчө дарыясынын агымы тарапка карай эңкейиштеп, ∟12-30° түзөт. Негизги түздүк жери суунун түштүк-батыш жагында жайгашып,

азыркы күндө ал жакта айылдар жайгашкан. Деңиз денгээлинен 1200-1300 м. бийиктикте жайгашкан.

Кызыл-Суу айлынын аймагында археологиялык эстеликтер Гүлчө суусунун эки жээгинде, жана капчыгайлардын ичтеринде орун алган. Чалгындоо учурунда коло доорунан тартып кечки орто кылымдарга чейинки археологиялык эстеликтер табылган.

Коргон (N40°25'54,17" E73°15'18,51") Кызыл-Суу айылынын батыш жагында жайгашкан, азыркы күндө 24м×30м. түзгөн төрт чарчы курулуштун калдыгын жер үстүндө байкоого болот. Дубалдын калдыктарынын калыңдыгы айрым жерлеринде 3 м. чейин жетет, жер үстүндө 0,3 м. бийктике чейин сакталган. Курулуштун түндүк-батыш бурчунда бир бөлмөнүн калдыгын, ал эми чыгыш жагында эки бөлмөнүн калдыктарын байкоого болот. Эстеликтин аймагын карoo учурунда эч кандай буюм табылган эмес, ошол себептен эстеликтин түндүк-батышында жайгашкан бөлмөнүн ордунда казуу иштери жүргүзүлгөн, чалгындоочу казуу учурунда темирден жасалган сокконун башы табылган, ошондой эле карапа идиштин сыныктары табылган. Табылган буюмдардын негизинде эстелик XIV-XVкк. таандык экени аныкталган. Жергиликтүү элдерди сурамжылоо учурунда, алар бул жерде курулуш бар экендигин билген эмес, алардын айтымында бул жерде бир нече жолу суу ташкыны жүрүп турган. Ошол себептен эстеликтин үстү жагында жайгашкан заттар суу менен агып бүгүнку күндө сакталбай калган (сүрөт 6, план 1).

Сүрөт 6. Коргондун SAS Planet тен алынган космосүрөтү.

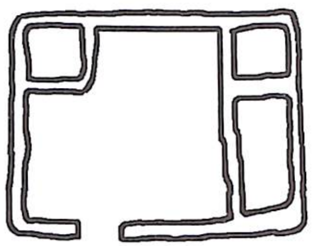

План 1. Колго тартылган сүрөт.

Көрүстөн б.з. I–II кк. (N40°25'49,01" E73°16'15,46") Гүлчө суусунун сол жагында жайгашкан теткирде орун алган. Азыркы күндө эстел икте 10 коргон (курган) орун алган. Эстеликтин аймагы айыл чарба иштерине байланыштуу көп жылдан бери иштетилип келгендиктен, майда коргондор талкаланып жок болушу мүмкүн. Сакталып калган коргондордун дөбөлөрү таш жана топурак менен үйүлгөн, коргондордун диаметри 3 – 8 м. түзөт, бийктиги 0,4 – 0,8 м.(сүрөт 7).

Сүрөт 7. SAS Planet тен алынган космосүрөтү.

Байыркы шаар чалдыбары (Омардын дөбөсү) (N40°26'31,87" E73°15'45,65") Гүлчө суусунун оң жагында жайгашкан, эстеликтин сакталган түзүлшүү боюнча шоробашат маданиятынын комплкесткерине окшоштугу бар, шоробашат маданиятына таандык эстеликтер Жазы – Кара-Кулжа суу ортолугунун жээктеринде жайгашышкандыгын 1960–1970 жж. орус окумуштуусу Ю.А. Заднепровский изилдеп белгилеген. Бирок акыркы жылдардагы изилдөөлөр көрсөткөндөй, шоробашат эстеликтери жалпы Ош жана Жалал-Абад областарынын аймактарында кеңири тараган.

Эстеликтин микротопографиясы төмөндөгүдөй түзүлгөн, шаар Сары-Кыр тоонун жана Гүлчө дарыясынын ортосунда жайгашкан, эстеликтин түндүк-батышында Кызыл-Суу сайы, ал эми жана түштүк-чыгышында Кара-Тар-ата сайы жайгашкан, эки сайдын ортосу түздүк болгондуктан коло доорунда сууга жакын жеринде алгачкы турак жай орун алган,

ал эми эрте темир доорунда ал турак жай өркүндөп өсүп алгачкы шаарга айланган, административдик курулуштар (цитадель), эстеликтин түштүк-батыш тарабында жайгашкан. Бүгүнкү күндө цитаделдин түштүк-батыш бөлүгү айылдын ичинде жол куруу учурунда талкаланган, бузулган жеринде шаардын маданий катмарын байкоого болот. Эстеликтин жалпы аймагы 266х166 м. түзөт.Ал эми цитаделдин көлөмү 97х50 м., бийктиги 12 м. түзөт.

Жогоруда белгиленгендей, цитаделдин бузулган жерин карoo учурунда үйдүн калдыктары табылган, үйдүн пайдубалы сай таштарынан тизилип, дубалы пахса менен көтөрүлгөн. Эстеликтин айланасын карoo учурунда, карапа идиштердин сыныктары табылган, алар жасалган ыкмалары боюнча 3 доорго таандык экени аныкталган (сүрөт 8-11):

1) төмөнкү катмары кечки коло дооруна таандык карапа идиштин калдыктары (аз санда кездешет) - б.з.ч. XIV – XI кк., коло доорунда Кара-Суу районунун, түздүк аймактарында негизинен чуст маданиятына таандык уруулар жашаган, алардын негизги чарбасы дыйканчылык болгон, ошону менен бирге мал-чарбачылыгы болгон. Дыйканчылыктын негизинде, бул уруулар бир жерде отурукташакандыктан, сууга жакын жерлерди өздөштүргөн.

2) экинчи катмары эрте темир дооруна таандык, изилденген эселикте эки эрте темир доорунда өкүм сүргөн эки маданияттын калдыктары кездешет

а) актам-эйлатан мезгилинин акыркы ченинде б.з.ч. VI – IV кк. коло дооруна таандык турак жайлардын үстүндө мал-чарбачылыгы менен алектенген

уруулар отурукташат, бирок жогоруда аталгандай алар мал-чарбачылыгы менен байланыш болгондуктан, бир жерде көп жашаган эмес, ошол себептен, бул маданиятка таандык турак жайлар аз табылат,

б) шоробашат маданияты, алгач, 1960-ж. Ю.А. Заднепровский тарабынан, Өзгөн районун Шоробашат (азыкры Бостон айылынын аймагында жайгашкан) эстелигин изилдеп чыгып, анын өзгөчөлүгүнүн негизинде шоробашат маданиятын бөлүп чыккан, бул маданиятб.з.ч. IV–II кк. өкүм сүргөн.

Бул мезгилде Фергана өрөөнүндө Даван мамлекети жөнүндө кытай тарыхчысы Сыма Цяньдын «Ши Цзы» аттуу чыгармасында Даюань деп аталган мамлекет, алардын чарбасы жөнүндө кеңири маалымат калтырылган, ал маалыматтарга ылайык, Даван мамлекети 70 ашуун шаар-мамлекеттерден (байыркы гректтерде *полис* деп аталган) турган биркмеден түзүлгөн, ошолордун ичинде Омар дөбө шаар чалдыбары да болушу мүмкүн.

Даван бириккен мамлекети кытай генералы Ли Гуанлинин чабуулунун натыйжасында кыйрап жок болгон. Алгач, Ли Гуанли Даван мамлекетинин борбор шаары Эршиден 70 км. алыста жайгашкан Ю шаарында жайгашкан, ошол шаардан Даван башкаруучуларына талабы менен кайрылган. Окумуштуулардын божомолу боюнча ал шаар азыркы Өзгөн шаары болушу мүмкүн. Ли Гуанли кытай императору У Динин талабын жеткирип, Даван бакаруучуларына убакыт берген, бирок сюнну урууларынын күчөшү менен У Ди Ли Гуанлиге элчи жөнөтүп, Даван мамлекетин тез арада кыйратып, алардын жылкыларын алып келүүсүн талап кылган, ал

буйруктун негизинде б.з.ч. 102 ж. Ли Гуанли Даван мамалекетин кыйроого учуратып, мамлекеттин башына Мэйцайды отургузат, бирок ал башкаруучу даван ак сөөктөрү тарабынан өлтүрүлүп Угуа Чаньфэн башкаруучу болуп дайындалат.

Кийинки мезгилдерде археологиялык табылгалардын негизинде аныкталгандай, Даван мамлекетинин ордунда көчмөн элдердин компоненттери бар уруулар отурукташып Кушан мамлекетинин курамына кирген, кийинчерээк, ал көчмөн элдер Кушан мамлекетин башкарган династияларды кыйратып бийлике келишкен.

Фергана өрөөнүндө, бул мезгилге таандык эстеликтер мархамат мезгили деп аталып калган, мындай аталыш Өзбекстандын аймагында жайгашкан Мархамат айлынын чет жагынан изилденген эстеликтин атынан келим чыккан. Мархамат мезгилине таандык эстелктердин, мурдагы шоробашат маданиятынан айырмачылыгы фортификациялык (коргонуучу) курулуштардын жок болгондугу менен, ошондой эле үч бурчту, тик курулуштар менен айрымаланып турат.

Эрте орто кылымдарда Даван мамлекети жөнүндө маалыматтар аз кездешип, б.з. VII к. маалыматтарына ылайык Даван (Полон деп аталып калган) мамлекети батыш-түрк каганы Тон Баатыр (кытайлар Кань Моэдо д.а.) тарабынан басылып алган.

3) Омар дөбөнүн жогорку катмарында орто кылымдарга (VII–VIII кк.) таандык карапа идиштердин сынықтары табылган, бул мезгилдин буюмдары да аз санда кездешет.Жогоруда айтылгандай, бул аймактар Батыш-Түрк каганатынын курамына кирип,

бул мезгилде көптөгөн саясий процесстер жүрүп, элдер тез тезден жер которууга дуушар болгон, ошондуктан, бул мезгилге таандык эстеликтерде маданий катмарлар жакшы сакталбай калган.

Азыркы күндө эстеликтин чыгыш жагында турак жайлар орун алган.

Сүрөт 8. Омар дөбө шаарынын цитадели, дрон менен тартылган сүрөт.

Сүрөт 9. Омар дөбөнүн үстүнөн көрүнүшү, дрон менен тартылган сүрөт.

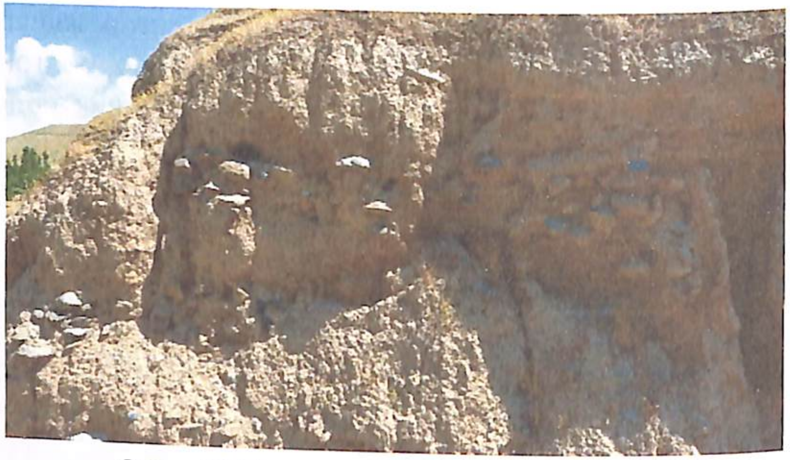

Сүрөт 10. Таш жана пакса менен тургузулган дубалдын калдыктары.

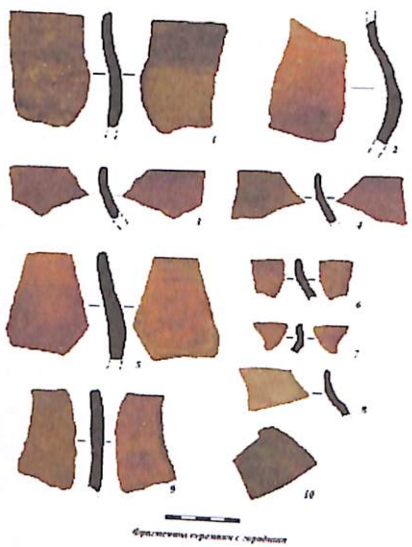

Сүрөт 11. Омар дөбөдөн табылган карапа идиштин сыныктары.

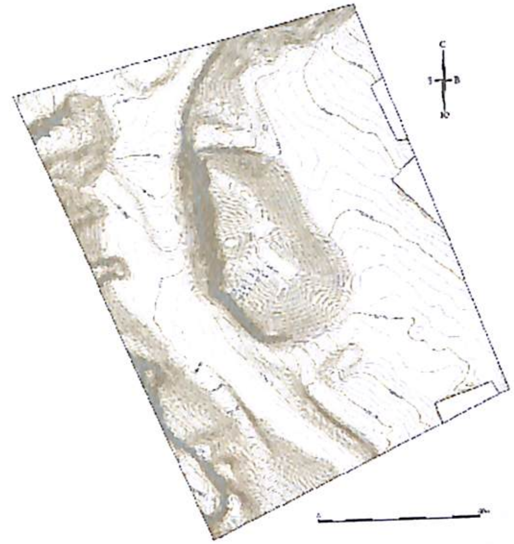

Сүрөт 12. Омар дөбөнүн топографиялык планы.

Турак жай (N40°26'35,80" E73°15'11,84") Гүлчө суусунун сол жээгинде жайгашкан, бүгүнкү күндө, турак жайдын цитаделинин көпчүлүк бөлүгү Гүлчө суусу тарабынан урап жок болгон, эстеликтин аймагында азыркы күндө буудай, арпа өстүрүлөт. Эстеликтин тегерегин изилдөө учурунда, жашоо тиричиликте пайдалануучу карапа идиштердин сыныктары табылган, ошондой эле, цитаделдин бузулган бөлүгүн байкоо учурунда, 1 маданий катмар сакталып калганын көрсө болот, сакталган катмарда бир аз дубалдын калдыктары да калып калган, орто ченинде очоктун, чарбалык чункурдун (таштанды салуучу жай) издери бар. Карап идиштердин негизинде эстелик б.з.ч. IV к. аныкталган (сүрөт 12-13).

Бул эстелик актам-эйлатан маданиятына таандык уруулар көчмөн чарбачылыктан отурукташкан дыйканчылык чарбачылыгына өткөн учурун көрсөтүп турат, анткен, бул жерден табылган карапа идиштери акатам-эйлатан тибиндеги чопо идиштер сыяктуу одоно түрдө жасалган, ошол эле учурда бир нече мөөнөт ичинде бир жерде жашап, жер иштеткенин көрсөтүп турат, буларга таштан жасалган сүрмө жаргылчактардын табылышы далил болуп турат.

Сүрөт 13. Турак жайдын калдыктары.

Сүрөт 13. Цитаделдин калдыгы.

Көрүстөн (N40°26'35,96" E73°15'07,00") Гүлчө суусунун сол тарабында жайгашкан. Алдын ала кароо учурунда 17 коргон табылган, коргондун дөбөлөрү таштар менен коргондолуп, тегерек жана төрт чарчы форма тизилген, өлчөмү 1,5х2 м., 1,5х2,5 м., 2х3 м. түзөт. Алгачкы изилдөөлөрдө бул көрүстөн алдына ала XII–XIII кк. менен аныкталган, бирок 2021 ж. кайра изилдөөлөрдүн натыйжасында түзүлүшү жагынан б.з.ч. VI–IV кк. менен аныкталган.

Сүрөт 14. Актам-эйлатан маданиятына таандык коргон.

Сүрөт 15. Актам-эйлатан маданиятына таандык көрүстөн. Айырм коргондордун таштары курулуш иштерине жергиликтүү тургундар тарабынан ташылып кеткен.

Жалгыз коргон (Алп-Ордо) (N40°26'47,98" E73°14'26,92") – Гүлчө суусунун сол жагында Бөөн-Жар тоосунун асты жагында жайгашкан. Жергиликтүү тургундардын арасында Алп-Ордо аты менен белгилүү.

Коргондун дөбөсү таштар менен тургузулуп, тегерек формада болгон, диаметри 13 м., бийктиги 0,70 м. Түзөт, коргондун ортосунда терендиги 0,6 м., диаметри 2 м. жеткен чуңкур бар, мындай чуңкур жайдын ички казанагы урап түшкөндүктөн, же байыркы мезгилде тоноого учураганда пайда болот. Коргонду шакек формадагы таш-топурактан тургузулган дөнсө курчап турат. Шакекченин диаметри 127 м. түзөт, таш-топурактан түптөлгөн дөнсөнүн калыңдыгы жер жерлеринде 2,3 – 2,5 м. чейин жетет, ал эми бийктиги 0,2 м – 0,4 м. түзөт (сүрөт 16-17).

Мындай коргондор, б.з.ч. VII к. сак деген аталыш менен белгилүү болгон урууларга тиешелүү, сак урууларынын эстеликтери Чыгыш Фергана өрөөнүндө актам-эйлатан маданияты (мезгили) деген аталыш менен белгилүү.

Илимий басылмаларда шакек формадагы дөнсө менен курчалган коргондор – херексур деген ат менен белгилүү

Керексу́р же херексур, монгол тилинен хэрэгсүүр – Б.Я. Владимирцовдун жазуусу боюнча, биздин тилге которгондо хэрэг (хэрэгс, хергес) – кыргыз, үүр – уя дегенди түшүндүрөт, б.а. кыргыздардын уясы, үйү, же жайы деп айтылып келүүдө. Азыркы күндө байыркы коргондор кыргыз элинин арасында – калмак дөбө, калмактын көрү, мык дөбө, мыктын көрү

деген аталышта белгилүү болсо, монголдордо бардык коргондор херексур аты менен айтылып келген.

Алгач бул термин илимге 1880-ж. Г.Н. Потанин тарабынан киргизилген.

Алп-Ордо сыяктуу коргондор Монголия, Түштүк Сибирь (Алтай, Тыва) жана Казахстандын аймактарында кездешет. Кыргызстандын аймагында Нарын областынын Кочкор районунун Ара-Көл жергесинде жана Нарын районунун Жапырык жергесинде белгилүү (сүрөт 18–19).

Херксурлар кадимки коргондордон айырмачылыгы, коргонду шакек формасындагы дөбө, же таш менен тизилген жолдор курчап турат, алар түзүлүшү боюнча бир нече түргө бөлүнөт. Алтай херкесурларынын түрлөрүн жана алардын диний ишенимдерге болгон байланышын орус окумуштуулары О.А. Митько, Ю.С. Худяков, Ю.Ф. Кирюшин жана А.А. Тишкиндер изилдеп чыгышкан, бирок алар ушул сыяктуу эстеликтердин үстүнөн дагы изилдөөлөр керек экендигин белгилешкен (сүрөт 20–22).

Көпчүлүк учурда херексурлар бирден кезигет, айрымучурда 2-6 чейин бир жерде жолугат, негизинен тоо, адыр астында жайгашышат, тегереги таш менен тизилген шакек формасындагы жол, таш-топурактан үйүлгөн дөнсө, же терең эмес казылган арыктар менен курчалат.

Херексурлардын ичинде же бир киши буюм-тайымдары менен көмүлөт, же бош эле чуңкур кишинин сөөгү жок тургузулат.

Сүрөт 16. Алп-Ордо херексурунун үстүнөн көрүнүш, дрон менен тартылган сүрөт.

Сүрөт 17. Херексурдун үстүнөн көрүнүш, дрон менен тартылган сүрөт.

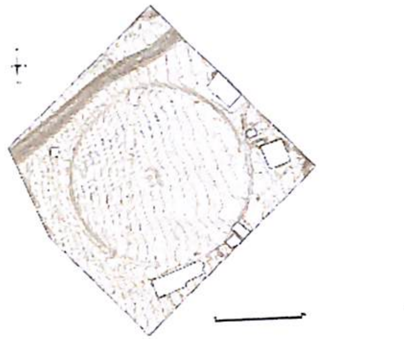

Херексурдун топографиялык планы.

Сүрөт 18. Ара-Көл коргондору. SAS Planet тен алынган космосүрөт.

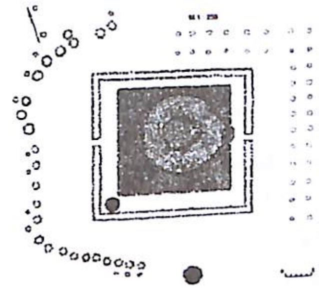

Сүрөт 19. Жапырык коргону (К.И. Ташбаеванын сүрөтү)

Сүрөт 20-21. Монголиядан табылган херексурлар.

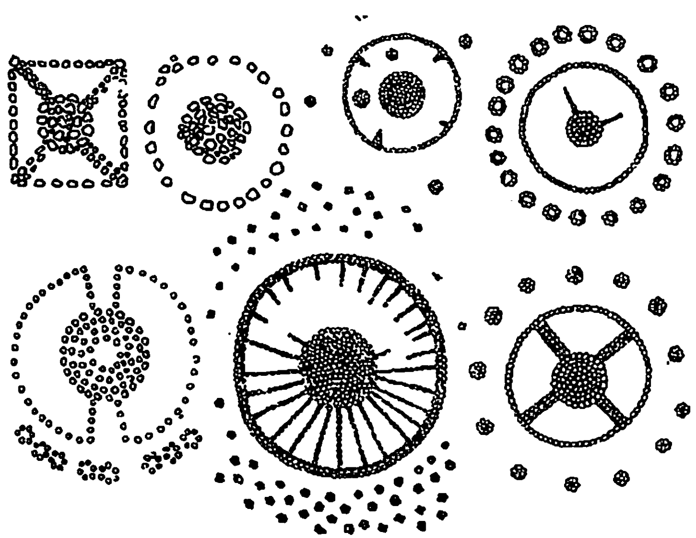

Сүрөт 22. Алтай херексурлары, О.А. Митьконун макаласынан.

Турак жай жана көрүстөн (N40°27'14,07" E73°14'25,96", N40°27'14,89" E73°14'22,10"), Гүлчө суусунун сол жагында, Корок айылынын киреберишинде жайгашкан. Турак жай азыркы күндө Корок айылынын тургундары тарабынан мазар катары пайдаланылып келүүдө. Жергиликтүү элдердин айтымында, көр казган учурда көптөгөн карапа идиштер жана алардын сыныктары кездешет. Турак жайды үстүртөн кароо учурунда жайдын үстүнөн, көр казуу мезгилинде табылган эки бүтүн карапа идиш алынган (сүрөт 27). Карапа идиштер, түзүлүшү жана жасалгасы боюнча Кетмен-Дөбөдөн табылган, IV-VI кк. таандык буюмдурга окшош. Бул турак жайды калтырган элдер, эрте орто кылымдарда Улуу элдер көчү мезгилинин аяк ченинде Кыргызстандын түндүк аймактарынан көчүп келиши мүмкүн, анткени

табылган буюмдардын көпчүлүгү колдо жана одоно түрдө жасалган, бул уруулар мурда көчмөн болуп, Фергана өрөөнүнө келгенде бир жерге отурукташып, жергиликтүү элдин салтын кабыл алганга аракет кылган, буларга далил катары, аз санда кездешкен жергиликтүү элдерге таандык станокто жасалган карапа идиштердин сыныктары чогултулган. Ошол эле учурда, колго жасалган идиштер түзүлүшү жагынан станокто жасалган идиштерге окшотууга да аракет кылышкан.

Турак жайдын азыркы абаланы байланыштуу, ал жерде эрте орто кылмдарда элдер канча убакыт жашаганын аныктоого мүмкүнчүлүк болгон жок (сүрөт 23-24).

Турак жайдан 118 м.чыгышты карай, ушул эле мезгилге таандык көрүстөн жайгашкан, азыркы күндө ал көрүстөндө "падышаларга" тибине таандык 3 коргон сакталып калган, калган катардагы жашоочуларга таандык коргондор бул жерде көп жылдар бою жер иштетүүнүн натыйжасында жер менен түздөлүп кеткен, алардын айрымдарынын издери сакталып калган. Сакталган коргондордун дөбөлөрү таш жана топурак менен үйүлгөн. Эң чон коргондун диаметри 42 м., түзүп, бийиктиги 1,5 м. жетет. Калган эки коргондордун диаметри 33 м. жана 20 м., бийктиктери 1,2, м. жана 1 м. түзөт (сүрөт 25-26).

Ошондой эле бул көрүстөндөн 290 м. түштүк-чыгышты карай ушул эле мезгилге таандык экинчи көрүстөн жайгашкан, ал жерде 16 коргон сакталып калган, калгандарынын издерин, бир жерде чогулган таштардан байкоого болот (сүрөт 26).

Аталган эстеликтер бир мезгилге таандык болуп, жогоруда айтылгандай, карапа идиштердин анализинин негизинде IV–VI кк. менен аныкталган.

Сүрөт 23. Турак жайдын азыркы күндөгү көрүнүшү, алдынкы планда турак жайдан табылган карапа идиштер.

Сүрөт 24. Турак жайдын SAS Planet тен алынган космосүрөтү.

Сүрөт 25. "Падыша" тибиндеги коргондор.

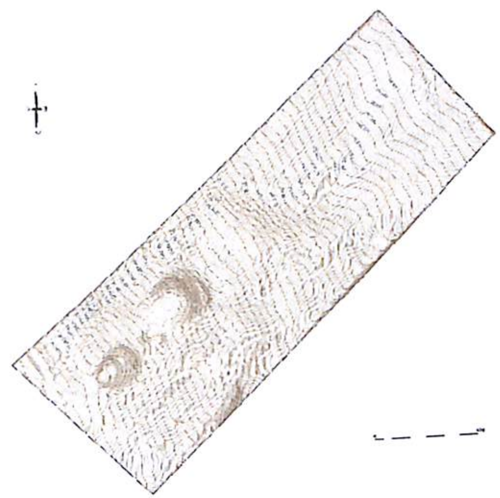

«Падыша» тибиндеги коргондордун топографиялык планы.

Сүрөт 26. Турак жай жана көрүстөндөрдүн SAS Planet тен алынган космосүрөтү.

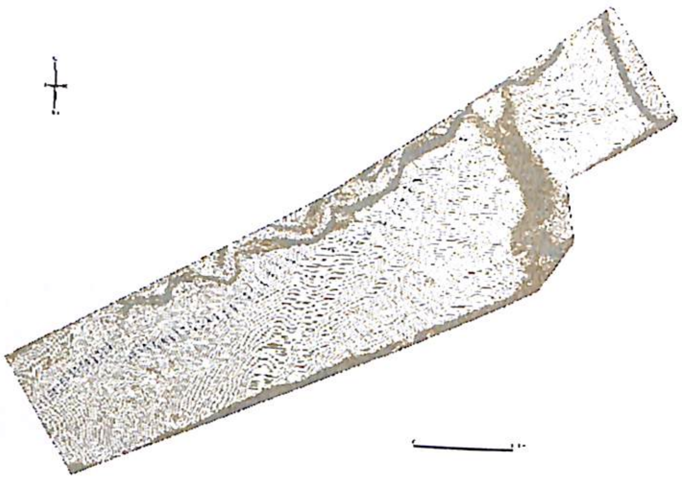

Көрүстөндөрдүн топографиялык планы.

Сүрөт 27. Турак жайдан табылган карапа идиштер.

Бөөн-Жар капчыгайынын киреберишиндеги шаар чалдыбары (N40°27'08,30" E73°13'27,72"), эстелик 2 сай ортолугунда жайгашкан. Алгач бцл жерге көчүп келип отурукташкан элдер, Бөөн-Жар тоосунун бир бөлүгү болгон тоо кыркасынын эң жапыс жерине отурукташкан, алдын ала шаардын алдына атайын бийктелген платформа тургузуп, анын үстүнө үйлөрдү, устаканаларды ж.б. курган. Шаар көп жыл бою өкум сүргөндүгүнө байланыштуу, үйлөрдүн үстү үстүнө жаңы курулуштар тургузулуп жатып, азыркы күндөгү эки конус түрүндөгү бийктикке айланган. Бул шаардын дагы бир функциясы божомол менен Улуу Жибек жолунан өткөн кербендерди көзөмөлдөп турушу да мүмкүн. Анткени эки конустун ортосунда өтмөк бар, ал өтмөк Алайдан Гүлчө суусун бойлоп келген кербендин Ош шаарына жакын болгон жолдо

жайгашкан. Гүлчө суусун бойлоп төмөн түшсө Өзгөн, Жалал-Абадка өтүп кетсе болот.

Азыркы күндө сакталган биринчи конус түрүндөгү эстелик, алды жагында трапеция формасында болуп, үстү жагы үч бурчту, чокусу түз болгон конуска айланат. Эстеликтин алды жагынын өлчөмү түндүктөн-түштүктү карай 179 м., батыштан-чыгышты карай 211 м. түзөт, үстү жагы болсо 32x52 м. чейин кичинерип кетет. Жалпы бийиктиги 28 м. түзөт.

Эстеликтердин айланасын кароо учурунда көптөгөн карапа идиштин сыныктары, жаныбарлардын сөөктөрү, сүрмө жаргылчактар табылган, ошондой эле сайдын боюндагы ачылган дубалдарды изилдөө учурунда дубалдын калдыктары, таштандылар, карапа идиштин сыныктары жана сөөктөр табылган.

Экинчи эстелик биринчи курулуштан батышты карай 32 м. аралыкта жайгашкан, аралыктык өлчөм эки эстеликтин алды жагынан алынган, биринчи курулушка караганда формасы жана көлөмү жагынан айырмаланып турат, чыгыш жагында тектир сыяктуу бөлүгү бар, бул жерден да көптөгөн табылгалар алынган (сүрөт 28-31).

Табылган буюмдардын негизинде шаар б.з. I – IV кк. таандык экени аныкталган (сүрөт 33).

Мындай эстеликтер Ю.А. Заднепровскийдин тарыхый-маданий интерпретациясы боюнча мархамат тибиндеги шаарларга таандык болот, алар өздөрүнүн микрорельефтик түзүлүшү боюнча башка тарыхый-маданий эстеликтерден айырмаланып, тоо, адыр кыркаларынын учтарында жайгашып, эч кандай коргонуучу дубалы жок, конус түрүндө курулат.

Ушул сыякту эстеликтер негизинен дыйканчылык микроазистердин чет жакаларында орун алган, мындай жайгашуу ошол мезгилде Улуу Жибек жолундагы транзиттин күчөшү менен кербендерди көзөмөлдөп, ошол эле учурда тоолу аймактарда жашаган көчмөн элдерден коргоочу курулуш катары болушкан.

А.Н. Бернштам, Ю.А. Заднепровскийдин ойлору боюнча, бул курулуштар кербен-сарайдын да ролун аткарган, анткени алар негизинен Улуу Жибек жолу өткөн жерлерде орун алышкан. Мисалы, Мады шаар чалдыбары (Мады айылынын борборунда), Ак-Жар шаар чалдыбары (Ак-Жар айылынын чыгыш жагында), Ади-Үнкүр (Жаны-Арык айылынын түштүк жагында), Шералы шаар чалдыбары (Шералы айылынын чыгыш жагында) ж.б.у.с.

Мархамат мезгилине таандык эстелик алгач Өзбекстандын Мархамат айылынын (Араван району менен чектеш) түштүк-батыш жагында жайгашкан жерде А.Н. Бернштам тарабынан изилденген. Мархамат шаар чалдыбарына жана дыйканчылык оазиске түштүктө жайгашкан тоолу аймактардан (Кыргызстандын аймагы) кирүүчү жерлер, адырларда жайгашкан сепилдер тарабынан коргоого алынган. Андай сепилдердин бири Караоол-ата (Кыргызстандын аймагы, Кочубаев айылы), Мархамат шаар чалдыбарынан түштүк-чыгышты карай 6 км аралыкта, Мархамат-Араван-Ош автожолунун түштүк жагында 300 м аралыкта жайгашкан. Кароол-Ата чеби, Араван аска тоо кыркасынын учунда жайгашкан, би-

йиктиги 20 м. жетет. Фортификациалык максаттары үчүн айланасындагы рельефти пайдаланышкан, чепти үстүнөн караганда үч бурчту формада, бурчтарында мунаралар жайгашкан (А.Н. Бернштамдын жазуусу боюнча), азыркы күндө чептин айланасына үйлөр түшүп, айыл болуп кеткен (сүрөт 33-35).

А.Н. Бернштам чеп, бир эле коргоочу функцияны аткарбастан, кербен-сарайдын функциясын да аткарган, анткени, ал Ош шаарынан, андан ары Алай жергесинен келген Улуу Жибек жолунун тарссасында жайгашкан.

Бөөн-Жар шаар чалдыбарынын так тарыхый маалыматын алуу үчүн бул эстеликте кошумча казуу иштерин жүргүзү керек. Толук казуу иштери, ошол мезгилде конус түрүндөгү курулуштардын пайда болуусун, алардын функциялары жөнүндө так маалыматтарды бере алат.

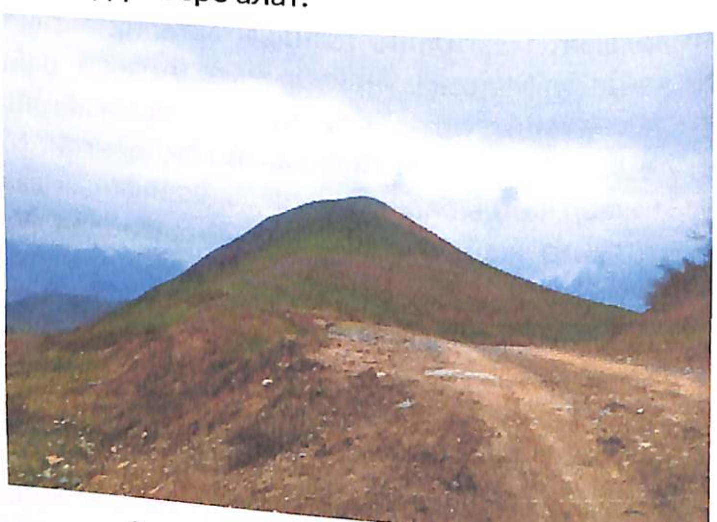

Сүрөт 28. Бөөн-Жар шаар чалдыбары.

Сүрөт 29. Бөөн-Жар шаар чалдыбары.

Сүрөт 30. Бөөн-Жар шаар чалдыбары.

Сүрөт 31. Бөөн-Жар шаар чалдыбары.

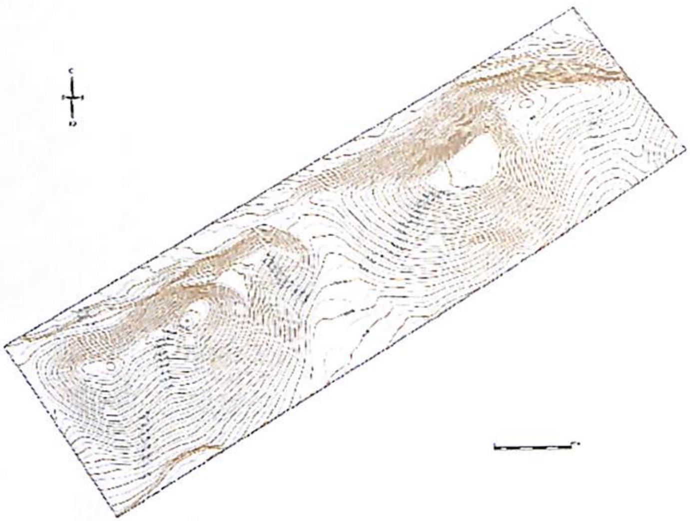

Бөөн-Жар шаар чалдыбарынын топографиялык планы.

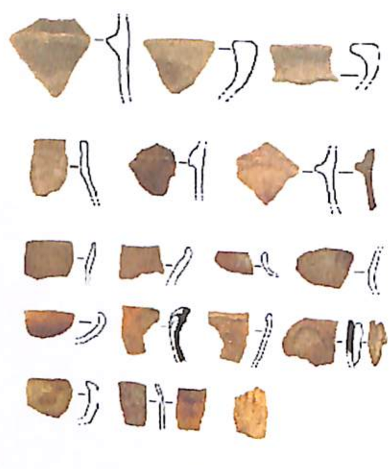

Сүрөт 32. Бөөн-Жар шаар чалдыбарынан табылган карапа идиштин сыныктары.

Сүрөт 33. Мархамат шаар чалдыбары (Өзбекстан).

Сүрөт 34. Кароол-Ата чеби (Араван).

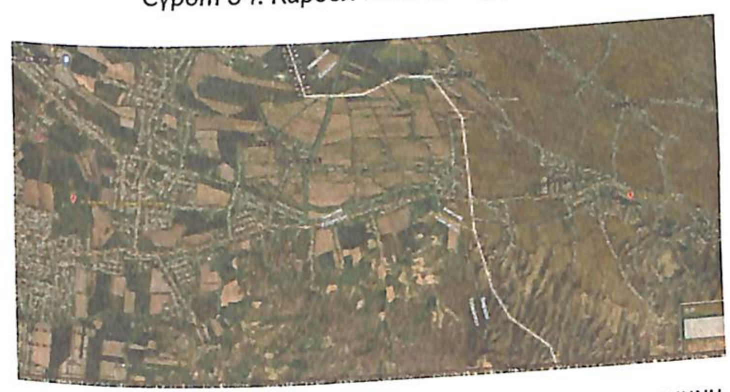

Сүрөт 35. Мархамат менен Кароол-Ата эстеликтеринин жайгашуусу.

Бөөн-Жар 2 турак жайы жана көрүстөн (N40°27'04,39" E73°12'42,80"), Бөөн-Жар капчыгайында жайгашкан. Бөөн-Жар шар чалдыбарынан 500 м. батышты карай барып, капчыгай ортолугундагы аянты 671х155 м түздүк жерди кароо учурунда, жер үстүнөн бир топ карапа идиштин сыныктары табылган, карапа идиштердин сыныктары жасалгоосу, формасы жана чопонун структурасы боюнча үч тарыхый-маданий мезгилге бөлүнгөн: актам-эйлатан б.з.ч. VII–IV кк., шоробашат б.з.ч. III–I кк. жана мархамат б.з. I–IV кк.

Турак жайдын аянтын кароо учурунда түштүкчыгыш бурчунда өлчөмү 96х94 м., бийиктиги 1,5 м түзгөн курулуш табылган. Бул курулуштун функциалдык тиешесин аныктоого мүмкүнчүлүк болгон жок, анткени бул Кыргызстандын аймагында биринчи жолу кездешип жатат. Клечекте бул жерде казуу иштери пландаштырылууда.

Ушул эле жерден "падыша" тибиндеги төрт коргон табылган, алардын өлчөмдөрү диаметри – 36 м., 32 м., 29 м. 18 м., ал эми бийиктиги 1,3 – 2 м. чейин жетет. Дөбөлөрү таш жана топурактардан тургузулган. Эскерте кетчү жагдай, ар бир коргондун алды жагы тектир сыяктуу курулуштар менен түзүлгөн, бул ушул элдердин маданий өзгөчөлүгүн көрсөтүп турат. Ушул сыяктуу коргон Чон-Алай өрөөнүндө, Арча-Булак көрүстөнүндө казылган, табылган буюмдардын негизинде б.з.ч. VI–IV кк. менен аныкталган. Ошол изилдөөлөргө таянып Бөөн-Жар көрүстөндөрү да актам-эйлатан мезгили менен аныкталды (б.з.ч. VII–IV кк.) (сүрөт 36-39).

Сүрөт 36. Бөөн-Жар 2 турак жайы, арткы планда коргон жайгашкан.

Сүрөт 37. Турак жайдан табылган сүрмө жаргылчак.

Сүрөт 38. «Падыша» тибиндеги коргон.

Сүрөт 39. Бөөн-Жар 2 турак жай жана көрүстөндөрдүн SAS Planet тен алынган космосүрөтү.

Турак жай (N40°27'02,07" E73°15'13,03") - кароол-дөбө. Гүлчө суусунун оң жагында жайгашкан, үстүнөн караганда овал түзүлүшүндө болуп, жерден бийиктиги 20 м. түзөт, кароол-дөбөнүн өлчөмү 87x54 м., үстүнөн чогултулган карапа идиштин сыныктарынын негизинде I – IV кк. менен аныкталган. Азыркы күндө, үстүндө айылдын мазары жайгашкан (сүрөт 40-41).

Сүрөт 40. Кароол-Дөбө, дрон менен тартылган сүрөт.

Сүрөт 41. Кароол-Дөбө. Дрон менен үстүнөн тартылган сүрөт.

Көрүстөн (N40°31'17,46" E73°08'52,96"), Куршаб суусунун оң жагында жайгашкан суу жээгиндеги экинчи тектирде, Жийделүү-Талаа жергесинин түштүгүндө орун алган. Тектир, батыштан-чыгышты карай жайгашкан узун аянтча. Пролювиалдык жана тектоникалык кыймылдын натыйжасында пайда болгон. Кароо учурунда бул жерден 34 коргон бар экендиги аныкталган. Көрүстөндүн микрорельефтик түзүлүшү. Андан кийин бир катарга (батыштан-чыгышты карай) жакынкы туугандары же башкаруучулар коюлган төмөндөгүдөй: алгач ортосунан «падыша» тибиндеги коргон тургузулган, ал эми тегерегине жакын туугандары жана катардагы кишилер коюлган. "Падыша" тибиндеги коргондун өлчөмү, диаметри 20 м., бийктиги 1,6 м. түзөт. Коргондордун дөбөлөрү таш жана топурактан тургузулган, айрым коргондордун үстүндө чуңкурдар бар, бул чуң-

курлар же ошол мезгилде коргонду казып баалу буюмдарын тоногондун негизинде же болбосо казанактын көчүп түшүсүнүн натыйжасында пайда болушу мүмкүн, бул суроого казуу иштеринен кийин жооп табууга болот. Көрүстөн Кыргызстандын аймагында мурда изилденген эстеликтерге салыштырылып, алдын ала I-IV кк. аныткалган (сүрөт 42-44).

Сүрөт 42. «Падыша» тибиндеги коргон.

Сүрөт 43. Катардагы кишилердин коргону.

Сүрөт 44. Көрүстөндүн SAS Planet тен алынган космосүрөтү.

Жийделүү-Талаа көрүстөнү (N40°31'25,17" E73°08'30,02"), Куршаб суусунун оң жагындагы тектирде жайгашкан. Алдын ала кароо учурунда түндүктөн-түштүкө карай жайгашкан "падыша" тибиндеги төрт коргон табылган. Коргондордун диаметрлери 18 м. ден 24 м. чейин, ал эми бийктиги 1,2–1,5 м. чейин жетет. Жийделүү-Талаа мурда дыйканчылык зонасы болуп, жерлер интенсивдүү иштетилгендиктен, башка коргондор талкаланышы мүмкүн.

Ушул сыяктуу мурда изилденген көрүстөндөр сак дооруна таандык экени аныкталган, ошолордун негизинде Жийделүү-Талаа көрүстөндөрү да актам-эйлатан маданияты менен белгиленип б.з.ч. VII-IV кк. менен аныкталган.

Сүрөт 45. Жийделүү-Тала көрүстөнү.

Кочкор-Ата мазары (N40°33'15,20" E73°08'02,33"), Куршаб суусунун сол жагында, Кочкор-Ата айылынын маңдайында жайгашкан. Мазар азыркы күндө жергиликтүү элдер тарабынан ыйык жер катары каралып, убакты убактысы менен сыйынып турушат. Чалгындоо учурунда, булл мазарда ар башка доорго таандык эстеликтер бар экендиги аныкталган. Көпчүлүк көрүстөндөр XVI-XVII кк. таандык экени аныкталган. Ошондой эле арасында орто кылымдарга, актам-эйлатан мезгилине жана коло дооруна таандык көрүстөндөр да табылган. Айрым учурда кийинки көрүстөндөр мурдагы мезгилдин көрүстөндөрүнүн үстүнө жайгашып калган.

Кызыктуу жагдай, XVI-XVII кк. таандык көрүстөндөрдүн дөбөлөрү караханийлер мезгилине таандык курулуштун кыштары менен арка формасында тургузулган. Бул кыштарды алар кайсыл жерден тапканы кызыктырат, анткени мындай сандагы кыштарды алыш үчүн, же чоң курулушту талкалоо керек, же ушул жакта, жакынкы аралыкта кыш чыгаруучу жер болушу мүмкүн. Көпчүлүк көрүстөндөрдүн ооздор кулагандыктан, үстүлөрүндө чуңкурлар пайда болгон, ошондой чуңкурларды кароо учурунда ооздору арча менен тосулганын байкоого болот.

Бул мазарды анализдөөнүн негизинде Кызыл-Суунун элдери бул жерлерди XVI кк. эле байырлап келгендигин айтаса болот, анткени этнографиялык илимде, кыргыздар дайыма жер которуп, ал эми 1702 ж. «кыйын мезгилде» (ойрот-жунгарлардын баскынчылыгы), түштүкө карай качкан деген маалымат кеңири тараган. Бул маалыматтар азыркы күндө археологиялык эстеликтердин негизинде четке кагылууда.

Кыргыз эли XVI к. Сейф ад-Дин Ахсыкенти жазгандай, эле түштүк Кыргызстандын жерлеринде байыртадан эле жашап келген.

Гүлчө-Куршаб суусунун жээктериндеги эстеликтердин үстүртөн изилдөөлөрдүн негизинде байыртадан дыйканчылар менен малчылардын байланыш болгон зонасы катары кароого болот, булардын байланышын негизинде булл айматка, ошондой эле Кара-Суу, Өзгөн райондорунун тоо астындагы аймактарда жаңы типтеги эстеликтер пайда болгон, ошол эле учурда жаңы маданияттар да пайда болгон деп айтууга болот.

Мисалы, байыркы көчмөндөрдүн маданияты, дыйканчылардын «баскынчылыгынын» негизинде жаңы типке айланып, кийинчерек тескерисинче көчмөндөр келген учурда, мурдагы фортификациалык курулушу бар шаар чалдыбарлар (Дабан мезгили), коргоочу дубалдары жок Кушан тибиндеги шаар-чептерге алмашат.

Аталган аймактагы эстеликтерди ачылышы Кыргызстандын тарыхынын жаңы барактарын ачып берет.

Султанов Э.К.
(*научный сотрудник отдела археологии ИИАЭ НАН КР*),
Ырысбеков А.
(*аспирант отдела археологии ИИАЭ НАН КР*),
Осмонов С. (*к. и. н., старший преподаватель Ош ТУ*),
Эргешов Т. (*член ассоциации историков КР*)

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ПАМЯТНИКИ НИЖНЕГО ТЕЧЕНИЯ Р. ГУЛЧО (ОКРЕСТНОСТИ С. КЫЗЫЛ-СУУ).

В 2020 г. сотрудником отдела археологии ИИАЭ им. Б. Джамгерчинова НАН КР Султановым Э.К., по приглашению жителя с. Кызыл-Суу, Эргешова Турдумамата и его же финансированием были проведены рекогносцировочные работы в нижнем течении р. Гулчо, в окрестностях с. Кызыл-Суу. Одной из задач стало выявление новых памятников археологии, описание, фотофикцация и по возможности составление визуальной планиграфии памятников. На указанной территории были выявлены различные типы памятников, относящимися к различным хронологическим периодам – от бронзового века до средневековья.

В административном плане, территория с. Кызыл-Суу относится к Кара-Сууйскому району Ошской области, дорога в село пролегает вдоль р. Куршаб, по берегам которого, также на небольших террасах, визуально просматривается ряд объектов археологии.

Местность, где расположено село, представляет собой межгорную впадину, вытянутую по линии север-юг, с небольшим отклонением на запад, расположенная на высоте 1200-1300 м. над уровнем моря.

Памятники концентрируются вдоль р. Гулчо и у входа ущелий, вдоль саев, впадающих в р. Гулчо во время паводков. В ходе работ были выявлены: одна усадьба, три поселения, два городища и четыре могильника.

Усадьба (N40°25'54,17" E73°15'18,51") расположена на западной окраине с. Кызыл-Суу, представляет под прямоугольное строение, сторонами 24 м × 30 м., остатки внешних стен местами достигают на толщину до 3 м, выступают над землей на высоту около 1 м. На северной и восточной стороне прослеживаются следы помещений. По предварительным данным, объект датирован VIII-X вв. Во время осмотра каких либо находок выявить не удалось. Со слов местных жителей в данном месте несколько раз во время дождливых сезонов бывали паводки, которые могли смыть все артефакты, находившиеся на поверхности земли.

Космоснимок усадьбы с помощью SAS Planet.

Могильник (N40°25'49,01" E73°16'15,46") расположен на первой надпойменной террасе, левого берега р. Гулчо. С западной стороны террасы пролегает русло безымянного сая. На памятнике визуально прослеживаются около десятка курганов. Из-за интенсивного использования территории, под посевы сельскохозяйственных культур, большая часть насыпей рядовых курганов могли быть разрушены. Насыпи сохранившихся курганов сложены из камня и почвы. Сильно задернованы. Диаметр курганов варьируют от 3 до 8 м. Предварительно датирован I – II вв. н.э.

Городище (N40°26'31,87" E73°15'45,65") расположено в центре с. Кызыл-Суу, на правом берегу р. Гулчо. По рельефным данным, аналогичные поселения и городища характерны для шурабаштских комплексов, которые в большом количестве распологаются на берегах Жазы-Кара-Дарьинского междуречья.

Микротопография памятника сложена следующим образом, городище располагается между горой и рекой Гулчо, с северной части имется русло сая, площадь памятника вытянута по линии север-юг, с небольшим отклонением на запад, размеры городища составялет 266х166 м. На берегу у слияния безымяного сая и реку Гулчо расположена цитадель, к сожалению северо-западная часть которой в настоящее время разрушена в ходе строительство проселочной дороги. Размеры сохранившейся части цитадели составляет 97х50 м., высотой 12 м. от основания. Во время осмотра разрушенной части цитадели, были выявлены остатки стен помещений, сооруженых из речных камней и пахсы. На территории городища и у склонов цитадели были собраны множества фрагментов керамики, изготовленные как на гончарном кругу, так и ручной лепки, анологичные шурабашатской керамике.

Судя по снимкам снятой при помощи дрона, ранее основание цитадели имело овальную в плане формы, размером ~110×~65 м., высотой 12 м.

При осмотре разрушенной части, можно проследить три культурных слоя, нижний слой, скорее всего, относится к чустской культуре эпохи бронзы – XIV-XI вв. до н.э.

Верхние слои последовательны, промежуток между ними небольшое, скорее всего запустение носило непродолжительное время. Предварительно датированы VII-IV вв. до н.э., т.е актамским и последующей шурабашатским периодами.

В настоящее время площадь городища используется как приусадебные участки, где засеваются пасленовые и злаковые культуры, с восточной части располагаются домовладения.

Цитадель городища, фото с дрона с южной стороны.

Общая планиграфическая съемка с дроном.

Остатки каменных и паксовых кладок.

Поселение (N40°26'35,80" E73°15'11,84") на берегу р. Гульча, большая часть памятника в настоящее время используется под посевы злаковых культур. При осмотре площади, были выявлены фрагменты керамических изделий. На западной части памятника, на берегу р. Гульча, сохранился лишь небольшая часть жилого комплекса (?), остальная часть была смыта рекой. При осмотре данного сооружения,

с разрушенной части можно проследить стены, и пол строения, кроме того местами прослеживаются мощные слои зольных и костных остатков, также были собраны фрагменты кухонной керамики. Судя по керамике, памятник предварительно датирован VII-IV вв. до н.э.

К сожалению в настоящее время площадь памятника используется под посевы пшеницы.

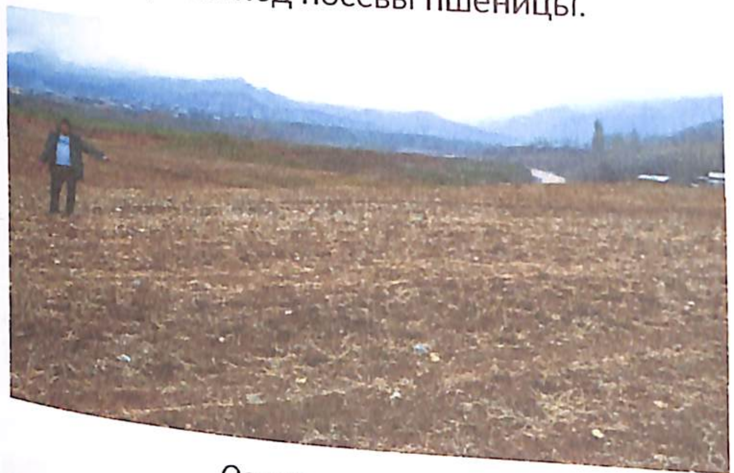

Остатки поселения.

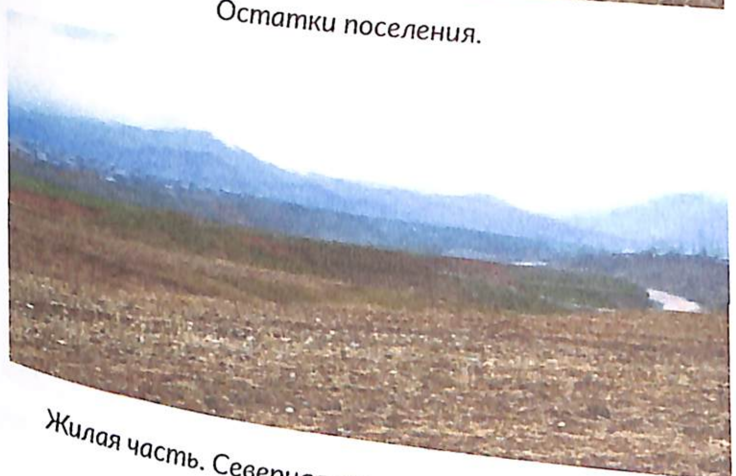

Жилая часть. Северная сторона разрушена рекой.

Могильник (N40°26'35,96" E73°15'07,00") расположен на левом берегу р. Гулчо. Насчитывает 17 курганов, насыпь которых сложены из камней, на высоту от 30 до 50 см. Форма насыпи овальной формы, размерами 1,5х2 м., 1,5х2,5 м., 2х3 м. Предварительно датирован XII-XIII вв. до н.э.

Могильник монгольского времени.

Часть курганов разрушены в результате сноса камней для строительных нужд.

Одиночный курган – херексур (N40°26'47,98" E73°14'26,92") распложен на левом берегу р. Гулчо. Местное население называет его Алп-Ордо.

В центре расположен курган, насыпь которой сложен из речных валунов, диаметр кургана составляет 13 м., высотой 0,70 м., в середине кургана имеется воронка, диаметром около 2 м., глубиной 0,60 м. Курган опоясан кольцом, диаметром 127 м., кольцо сооружено из камней и почвы, ширина вала составляет 3 м., высота 0,50 м. Предварительно датирован VII – V вв. до н.э.

В западной и северо-северо-восточной части кургана имеются строения, в настоящее время объект огорожен металлической сеткой.

Керексýры (херексуры, монг. хэрэгсүүр) — погребальные сооружения в виде грунтово-каменных насыпей высотой от одного до двух-трёх метров, находящиеся на территории Монголии и южно-сибирских регионов России (Алтай, Тува, Забайкалье).

Вокруг насыпи располагается оградка, выложенная в виде круга (диаметром до 20 метров) или квадрата из камней небольших размеров. Иногда внутри круга камнями выложены цепочки в виде радиально расходящихся «лучей» или «дорожек».

Керексуры сопровождаются небольшими каменными кольцами, выкладками, жертвенниками, погребениями культуры плиточных могил. Располагаются одиночно или в группе, на характерных участках рельефа — на склонах и у подножия сопок.

Керексуры могут быть как с захоронениями, так и без них. Датируются более ранним временем, чем

захоронения культуры плиточных могил (конец II – начало I тыс. до н.э.), временем позднего бронзового века и начальным периодом скифской эпохи. Захоронения монголоидов на грунте, в ямах. Нередко встречаются курганы с более поздними впускными погребениями. При раскопках обнаруживаются артефакты бронзового века до предметов современности. Часть культуры керексуров может принадлежать к протомонголам.

Термин введён в оборот в 1880-х годах Г.Н. Потаниным. Существует несколько версий о происхождении названия, среди которых общее место — двусоставность слова. Часто встречается связь с древними кыргызами: так, Б.Я. Владимирцов писал: «Дербеты называют их киргизовыми гнёздами ("киргиз-ур") и приписывают их какому-то древнему, неведомому народу "киргис", который, по их мнению, не имел ничего общего с казак-киргизами».

Херексур, фотосъемка с дрона.

Херексур, фотосъемка с дрона с западной стороны.

Поселение и могильник (N40°27'14,07" E73°14'25,96", N40°27'14,89" E73°14'22,10"), расположен на левом берегу р. Гулчо. В настоящее время поселение используется под кладбище, со слов местного населения, при рытья могилы, часто находят керамические сосуды, как целые формы, так и фрагменты, в ходе осмотра территории кладбища на двух могилах современного времени были обнаружены целые сосуды, которые были выявлены на месте рытья могил. Напротив поселения, к востоку на расстоянии 140 м. располагается могильник, судя по ландшафтному расположению курганов, могильник относится к одному времени с поселением. На могильнике сохранились три больших кургана, размеры которых составляют, диаметр 30 м., высота 1 м., диаметр 29 м., высота 1,2 м., диаметр 22 м., высота 0,9 м. Так как территория могильника используется в качестве сельскохозяйственных угодий, курганы малых размеров были разрушены, однако по расположению скоплений камней все таки удается проследить следы курганов, к сожалению насчитать точное количество не удалось.

В 273 м. к юго-востоку от поселения имеется второй могильник, в котором насчитывается 15 курганов, размеры который варьируют диаметр от 6 до 15 м., высотой от 0,6 до 1 м. Как и в предыдущем могильнике мелкие курганы были разрушены в ходе освоения земли под посевы растительных культур.

Насыпи курганов сложены из почвы и камней, которые служат крепидой от оплыва почвы.

Комплекс предварительно датирован IV – VI вв.

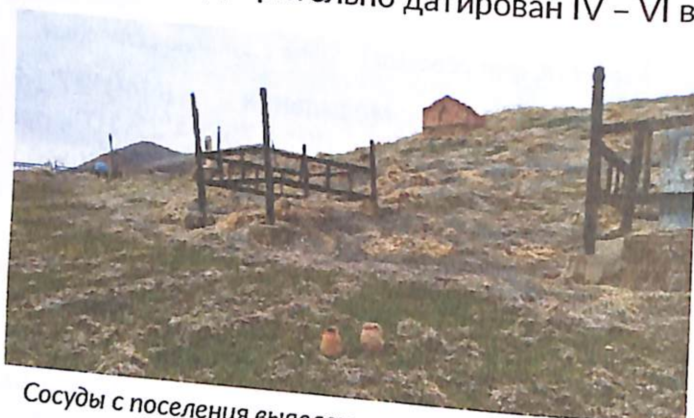

Сосуды с поселения выявленные в ходе рытья могилы.

Курганы «царского» типа.

Сосуды с поселения.

Городище (N40°27'08,30" E73°13'27,72"), расположено между двух саев, в текающих с запада в р. Гулчо. Представляет собой два конических форм возвышенности, сливающиеся с естественной горной грядой, вытянутой с запада на восток, между возвышенностми имеется проход соединяющие два сая. Первая возвышенность конической формы, у основания имеет неправильную форму, ближе к вершине образует подтреугольной формы с плоской вершиной, размеры у основания по линии север-юг составляет 179 м., по линии запад-восток 211 м., верхняя часть уменьшается до 32х52 м. Высот от основания составляет около 50 м. Во время осмотра территории были выявлены множество фрагментов керамики и каменных зернотерок, у основания городище, в местах обнажения был осмотрен слой почвы в

котором имелись мощные слои зольных остатков с примесью фрагментов керамики и костей животных, скорее всего их использовали в качестве хозяйственных ям для отходов. Вторая возвышенность расположена западнее от первой на расстоянии 32 м. (измерение провдилось от основания возвышенностей), по размерам намного уступает первой, на восточной стороне имеет уступ в виде ступеньки, где были найдены наибольшое количество фрагментов керамики.

Городище предварительно датирован I – IV вв. н.э. Согласно историко-культурной интерпретации Ю.А. Заднепровского, памятник относится к мархаматскому типу городищ, которые по своим микрорельефным свойствам отличались от одновременных памятников тем, что располагались у конечностей горных гряд, образуя конические возвышенности без фортификационных сооружений.

Неподалеку от указанного городища, к западу на расстоянии 500 м. в местности Боон-Жар (N40°27'04,39" E73°12'42,80"), на ровной площадке размером 671x155 м. был собран подъемный материал из фрагментов керамических изделий, аналогичные керамике городища и более раннего периода, по результатам предварительных исследований данное местонахождение было отмечено как поселение, просуществовавшее с VII в. до н.э. до IV в.н.э.

Аналогичные памятники расположены на окраинах земледельческих микрооазисов как мощные укрепления, сторожевые посты, охраняющие подступы со стороны гор, адыров, а также на границе с

кочевой степью или в центре земледельческих микрооазисов головных ирригационных сооружений. Эти крепости использовались как убежища на случай осады. Видимо, они могли быть и караван сараями, так как располагались на магистральных торговых путях и их ответвлениях.

Примером мархаматских типов поселений и городищ служит ранее исследованное городище Мархамат, на территории Узбекистана. Подступы к городищу Мархамат и земледельческому оазису с южной стороны (со стороны гор) охранялись расположенными на адырах замками и крепостями. Одной из таких крепостей являлась Караулота, расположенная в 6 км юго-восточнее городища Мархамат, в 300 м южнее дороги Мархамат-Араван-Ош. Крепость возведена на скальной гряде, на высокой террасе, возвышающейся над дорогой на 20 м. В фортификационных целях использован рельеф местности, и планировка поселения подчинена ему: крепость подтреугольной формы, на углах крепостных стен возвышаются башни, самая высокая из которых находится в северо-восточном углу. Крепость возвышается над окружающей местностью более чем на 10 м. Она могла играть роль убежища в период опасности для местного населения, а также могла служить караван сараем. Крепость расположена над дорогой, по которой проходила трасса Великого шелкового пути.

Городище мархаматского типа.

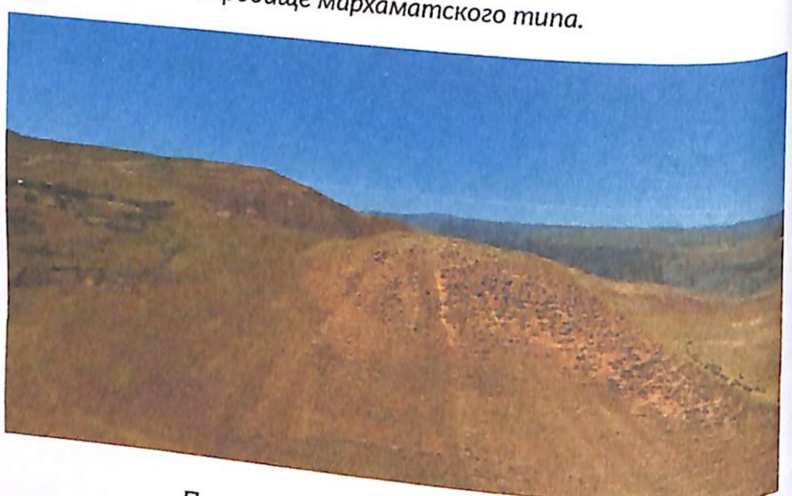

Первая возвышенность городища.

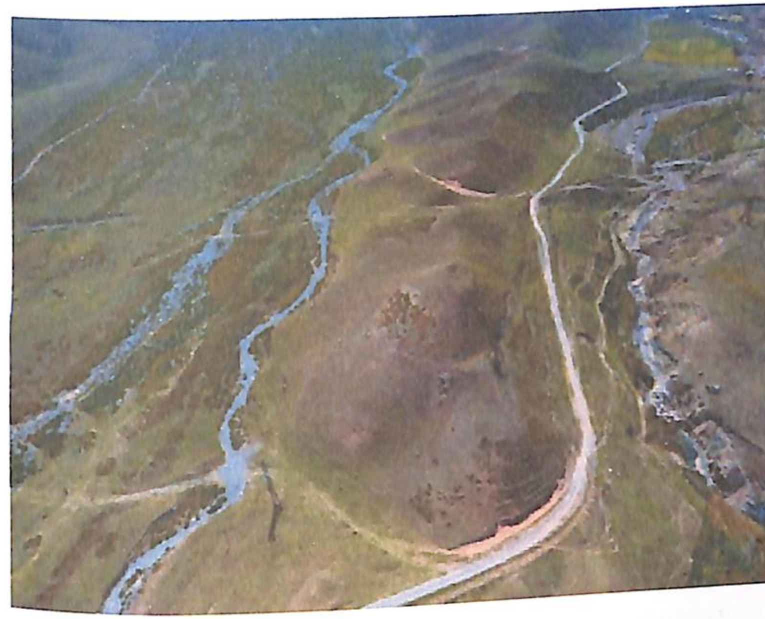

Вторая возвышенность.

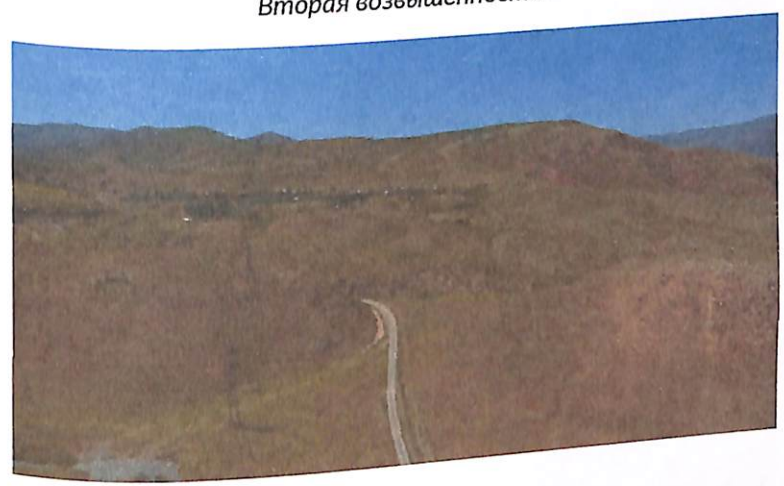

Общий вид городища.

Поселение и могильник (N40°27'04,39" E73°12'42,80"), расположены в местности Боон-Жар, на расстоянии 2,7 км. к западу от р. Гулчо. Как уже было указано выше, здесь был собран большое количество фрагментов керамических изделий, по типу и технике изготовления они относятся к разным хронологическим периодам. Во время осмотра стенки обрыва были выявлены несколько культурных слоев. На юго-восточном углу имеется квадратной формы строение, размером 96х94 м., высотой около 1,5 м. Точностью определить тип строение не удалось. В будущем планируется заложение разведочных шурфов.

Верхние слои предварительно датированы I – IV вв. н.э., а нижние отнесены к VII – V вв. до н.э.

Здесь же были выявлены четыре кургана, размерами 36 м., 32 м., 29 м. 18 м. в диаметре и высотой до 1,8 м., насыпи сложены из камней и почвы, сильно задернованы. На нижних частях имеются террасовидные уступы, что характеризует культурные особенности населения соорудивших данные курганы. Указанные курганы были отнесены к IV-VI вв.н.э.

Здесь же в русле сая Боон-Жар был собран интересный материал, относящийся к меловому периоду – остатки двустворчатых моллюсков, которые в огромно количестве были скомкованы в каменные глыбы.

Территория поселения, на заднем плане курган.

Каменная зернотерка с поселения.

Курган «царского» типа.

Поселение (N40°27'02,07" E73°15'13,03") - кароол-добо. Расположен на правом берегу р. Гулчо. Представляет собой овальной формы возвышенность, размером 87x54 м., высотой от основания около 20 м. по склонам поселения были выявлены фрагменты керамики предварительно датированные I – IV вв. н.э. В настоящее время поселение используется под кладбище местным населением.

Съемки с дрона с северной стороны.

Съемки с дрона сверху.

Могильник (N40°31'17,46" E73°08'52,96"), расположен на высокой второй надпойменной террасе, у правого берега р. Гулчо. Терраса представляет собой прямоугольную площадку вытянутой по линии запад-восток, с уклоном на запад. В ходе осмотра территории могильника, были выявлены 34 кургана. Микрорельеф могильника сооружен следующим образом, в центральной части возведен основной курган "царского" типа, диаметр которого составляет 20 м., высотой 1,6 м., вокруг "царского кургана" возведены более мелкие рядовые курганы. Насыпи сооружены из скальных пород в виде панциря черепахи. В некотрых курганах, в центральной части имеются воронки, которые могут быть оставлены древними грабителями или могли образоваться в ходе разрушения свода могилы. Лишь полное исследование покажет всю картину образования воронок. Аналогичные могильники исследованные на территории Кыргызстана датированы I-IV вв.

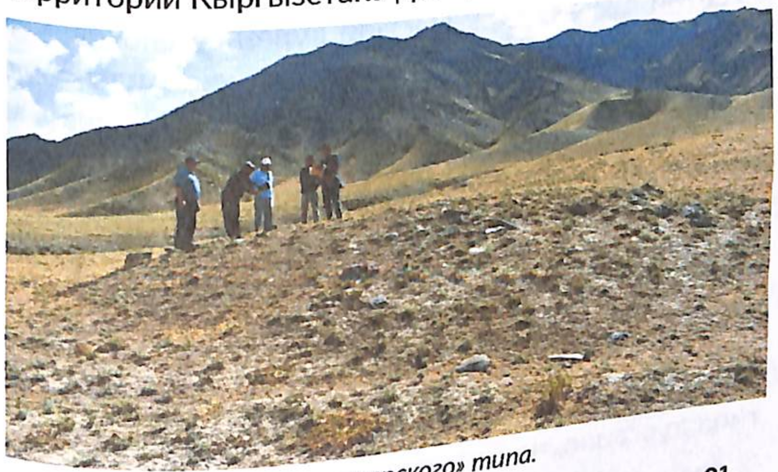

Курган «царского» типа.

части, раннее исследованные аналогичные курганы были отнесены к монгольскому периоду, однако нами эти курганы пока остались не определенными по хронологии.

В большом количестве встречаются погребения этнографического периода (XVI-XVIII вв.), такую хронологию мы использовали в связи с тем, что, во-первых, количество погребений огромное количество, во-вторых, при сооружении надмогильных насыпей, население использовал кирпичи караханидского времени, скорее всего, они неподалеку от могильник нашли заброшенную караханидскую усадьбу, откуда и взяли кирпичи. Особый интерес представляет насыпь могил, которые сооружены в виде купола из кирпиче, у многих могил ямы провалены, в некоторых могильных ямах видны перекрытия из арчовых досок. Местное население племени жору почитает это место, объясняя тем, что здесь погребены их предки, судя по тому, что указанное племя живет в данной местности уже много лет, это является более правдоподобным.

Подводя итоги, следует отметить, что нижнее течение р. Гулчо расположена в зоне взаимоотношения как кочевого, так и земледельческого населения, в результате взаимовлияния двух разных хозяйственно-культурных типов, на данной местности в районе с. Кызыл-Суу, расположенной в межгорной впадине образовалось своеобразная культура, отличающаяся от ранее известных культур. К примеру, более ранние памятники погребальных типов характерны для кочевого населения, однако, позднее в результате

«экспансии» земледельческого населения указанной территории мы видим, что при сооружении курганов пытались сохранить традиции кочевого народа, т.е. возводили «царского» типа курганов, отличающиеся по форме и объему. Кроме того позднее на данной территории, вместо традиционных поселений без оборонительных сооружений возникают более укрепленные городища. Эти городища строились по типу кушанских городов, т.е. цитадели возводились на краю высоких обрывов, вокруг которого возводились оборонительные стены, внутри стены строились обычные дома населения, поля находились за стенами города. Цитадели выполняли функции как управленческого, так и сторожевого-оборонительного центра. Позднее высокоразвитая культура в Фергане и в частности в исследуемой территории, начиная с IV в. н. э., скрещивается с культурами Семиречья (через Талас-Чаткал) и Тянь-Шаня (с древней и самобытной культурой Кетмень-Тюбе). Наряду с типом расселения в укрепленных домах формируются типично городские центры (упомянутые выше мархаматского типа). Наблюдается ухудшение техники в выделке домашнего инвентаря — например керамики; исчезновение «римских» типов знаменует временную изоляцию Ферганы. Тюркское завоевание середины VII в. заканчивает этот период в истории Ферганы.

Отсутствие памятников развитого средневековья можно объяснить тем, что в период VII-VIII вв. Фергана находится в сфере активной военно-политической борьбы тюрок Семиречья и китайских на-

местников Восточного Туркестана, осложненной в начале VIII в. завоеванием арабов и частичным вмешательством Тибета. Этот период ознаменовался появлением нового типа расселения от домов patera familia к городам и замкам в центре сельских поселений, т.е. расселение идет в более развитых ранее городских центрах таких как Ош, Узген, Кара-Суу и др., а в исследуемых территориях можно встретить лишь отдельные усадьбы, а в погребальной практике из-за влияния мусульманского мира, исчезают традиционные погребения – курганных типов, вместо них появляются мало заметные, а иногда и не заметные небольшие могилки, которые по истечению времени сравнялись с землей.

Нижнее течение реки Гулчо богата памятниками археологии и истории, в связи с чем следует продолжить как рекогносцировочные, так и научно-изыскательные исследования с раскопками всех памятников, для восполнения белых пятен в истории Кыргызстана.

Оградка эпохи бронзы в местности Кочкор-Ата.

Могилы с обрушившимися сводами ямы.

Курганы ранних кочевников.

Кирпичи караханидского времени.

Насыпь могилы из кирпичей.

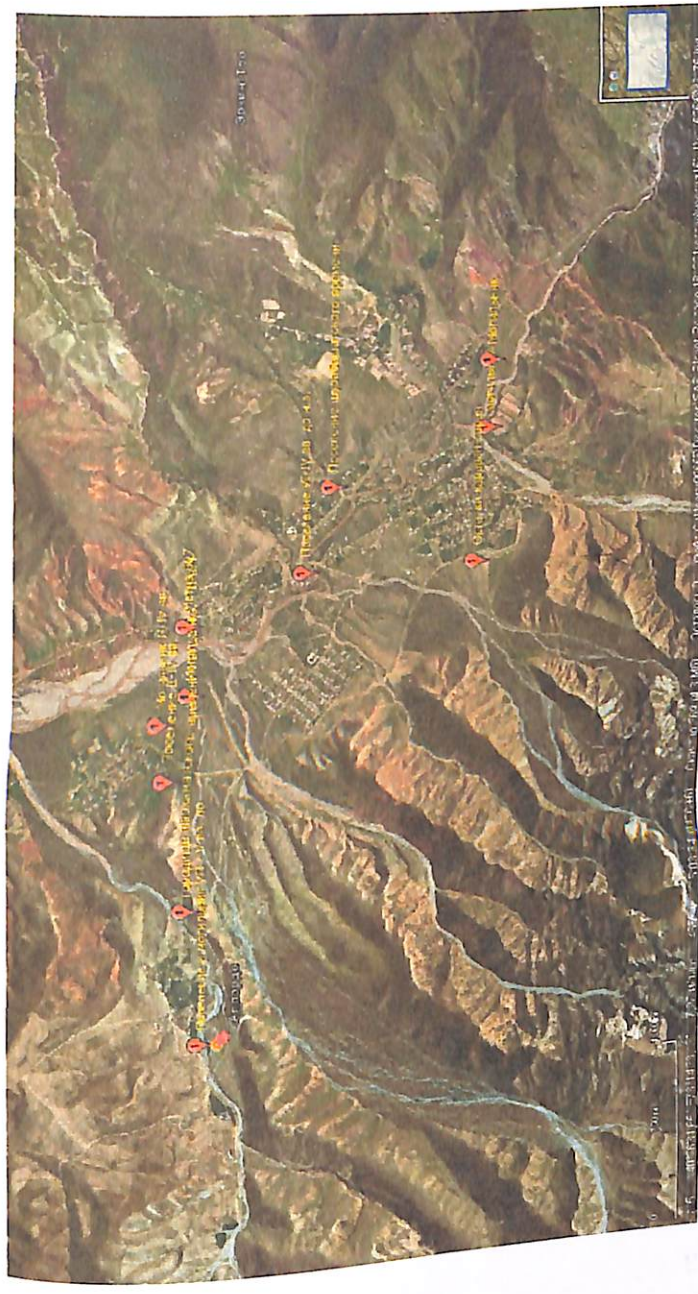

Точки с расположениями памятников, на территории с. Кызыл-Суу.

Таблица археологических памятников нижнего течения р. Гулчо

№	Снимок	Координаты	Тип и месторасположение памятника
1		N40°25'54,17» E73°15'18,51»	Строение (усадьба?) – расположено на западной окраине с. Кызыл-Суу, за ирригационным сооружением. Предварительно датирован VIII-X вв.
2		N40°25'49,01» E73°16'15,46»	Могильник – расположен на левом берегу р. Гулчо. Предварительно датирован I – II вв. Н.э.
3		N40°26'31,87» E73°15'45,65»	Городище – расположено в центре с. Кызыл-Суу, на правом берегу р. Гулчо. Предварительно датирован V – III вв. До н.э.
4		N40°26'35,71» E73°15'12,12»	Поселение расположено на левом берегу р. Гулчо. Предварительно датирован III – I вв. До н.э.
5		N40°26'36,19» E73°15'06,57»	Могильник расположен на левом берегу р. Гулчо. Предварительно датирован XII-XIII вв. До н.э.
6		N40°26'47,98» E73°14'26,92»	Одиночный курган (херексур), распложен на левом берегу р. Гулчо. Предварительно датирован VII – V вв. До н.э.
7		N40°27'14,07» E73°14'25,96» N40°27'14,89» E73°14'22,10»	Поселение и могильник, расположен на левом берегу р. Гулчо. Предварительно датирован IV – VI вв. н.э.
8		N40°27'08,30» E73°13'27,72»	Городище, расположено у входа в ущелье, на левом берегу р. Гулчо. Предварительно датирован I – IV вв. н.э.
9		N40°27'04,39» E73°12'42,80»	Поселение и могильник, расположены в ущелье (безымянное), на расстоянии 2,7 км. К западу от р. Гулчо. Предварительно датирован VII – V вв. До н.э.
10		N40°27'02,07» E73°15'13,03»	Поселение (кароол-добо). На правом берегу р. Гулчо. Предварительно датирован I–IV вв. н.э.
11		N40°31'17,46» E73°08'52,96»	Могильник, расположен на высокой второй надпойменной террасе, у правого берега р. Гулчо. Датирован I–IV вв.
12		N40°31'25,17" E73°08'30,02"	Могильник, расположен на первой надпойменной террасе у правого берега р. Гулчо. Датируется VI-IV вв. До н.э.
13		N40°33'15,20" E73°08'02,33"	Разновременный могильник в местности Кочкор-Ата.

Участники экспедиции, слева направо: Балтабай уулу С., Аширбаев Ж., супруга Эргешова Т Мангиева Р., Эргешов Т., Осмонов С., Султанов Э.

Отзыв

На статью Султанов Э.К., Ырысбеков А., Осмонов С., Эргешов Т. «Археологические памятники нижнего течения р. Гулчо (окрестности с. Кызыл-Суу)».

Статья «Археологические памятники нижнего течения р. Гулчо (окрестности с. Кызыл-Суу)» написана авторами, под руководством научного сотрудника отдела археологии ИИАЭ НАН КР Султанова Э.К., работы проводились ранней весной и летом 2020 г.

В данной статье авторами впервые введен в научный оборот ранее неизвестные памятники, расположенные на территории Кара-Сууйского района Ошской области. Особый интерес представляет

то, что исследователями впервые был выявлен и интерпретирован памятники в зоне взаимовлияния двух разных по хозяйственно-культурному типу населения. Несмотря на первичные данные в статье дается анализ развития населения в древности и в раннем средневековье на основе археологических памятников, также была попытка выделить типологию поселенческих памятников с сопоставлением с памятниками всей Ферганской долины.

Также впервые на территории Южного Кыргызстана авторами удалось найти ранее не встречающийся тип кургана – херексура. Типичные херексуры являются феноменами Алтая, Сибири и Монголии, а на территории Кыргызстана встречаются иные типы, отличные от указанных выше территорий, однако вновь выявленные херексур с окрестностей с. Кызыл-Суу все таки находит близкие аналоги с монгольскими, алтайскими памятниками. Дальнейшее изучение указанного кургана позволит по новому рассмотреть связь древнего населения Кыргызстана с населением Сибири, Алтая и Монголии.

Данная статья написана по требованиям научного стиля и может быть рекомендован к печати.

к. и. н. Рыскулов Ж.

КОРУТУНДУ

Биз изилдөө жүргүзгөн Кызыл-Суу айылынын аймагы административдик планда Ош облусунун Кара-Суу районуна тиешелүү. Аталган район байыркы Ош шаарын курчай жайгашкан. Ош шаары Борбордук Азиядагы эң байыркы шаар, ал байыркы Рим шаары менен жашташ экендигин тарыхтан билебиз. Айрым окумуштуулар Ош шаарын байыркы Дабан мамлекетинин борбору Эриш шаары болгон деп эсептейт. Шаардын так ортосунан орун алып, анын символу болгон ыйык Сулайман-Тоо 2009-жылы ЮНЕСКОнун «Дүйнө мурастар тизмесине» кирип, шаардын даңкын дүйнөгө таратты. Шаардын байыркы аталып, дүйнө коомчулугунда анын тарыхына болгон кызыгуусунун өсүшүнө Сулайман тоосунан, ага канатташ жайгашкан айыл-кыштактардын аймактарынан табылган тарыхый эстеликтер да өбөлгө болду. Ош шаарын ар тарабынан курчап турган Кара-Суу районунун ар бир кыштагынын тарыхы Ош шаарынын тарыхы менен тыгыз байланышта өнүгүп келген. Ошолордун бири Кызыл-Суу айыл аймагы. Бул жер аркылуу кезинде Улуу жибек жолунун бир бутагы өтүп, Батыш менен Чыгыштын маданияты айкалышкан. Кызыл-Суу айылы жайгашкан жер тоолор менен курчалгандыктан андан жашаган эл үчүн байыркы замандардан бери эле дыйканчылыкка караганда мал чарбачылыгын өстүрүүгө ыңгайлуу болгон. Ошондуктан тоо койнундагы чөйчөктөй болгон бул жер ар кайсы доордо жашаган элдердин, өзгөчө көчмөндөрдүн төбөлдөрүнүн ордосуна ылайыктуу болгон. Айылдын аймагында сак урууларынын падышалары коюлган дөбө-мүрзөлөрдүн жайгашышы,

бул жерде согдулуктар курган шаарлардын чалдыбарларынын сакталышы, хунндарга, кыргыздарга, түрк дооруна тиешелүү археологиялык эстеликтердин аныкталып жатышы буга күбө.

Кызыл-Суу айыл аймагындагы тарыхый эстеликтерге буга чейин эч кандай көңүл бурулган эмес. Ушундан улам ал жердеги айдоо аянттарын кеңейтүү, курулуш иштеринин жүрүшүнө байланыштуу жер кыртышынан чыккан заттык эстеликтерге көңүл кош мамиле жасалып келген. Байыркы доордон калган дөбө-мүрзөлөр, шаар чалдыбарлары, коргондор да жылдардын өтүшү менен жоголуу коркунучуна дуушар болгон. Бул көрүнүш тарыхчы катары мени көп жылдар боюу түшөлтүп келди. Акыры археолог окумуштуулар менен байланышып, айылымдын аймагындагы тарыхый эстеликтерди каттоого алдырып, аларга окумуштуу-адистердин, коомчулуктун көңүлүн бурдурууга аракет жасадым. Аракетим текке кеткен жок, Кызыл-Суу айылынын аймагындагы тарыхый эстеликтерди изилдөө иштери башталгандыгын жогоруда баяндадык. Азыркы учурда биздин айылдагы тарыхый эстеликтерге окумуштуулардын көңүлү бурулуп, айыл эли да жергебиздеги тарыхый эстеликтерге өзгөчө мамиле жасай баштады.

Биздин оюбузча, Кыргызстандагы айыл-кыштактардын көпчүлүгүнүн аймагында ата-бабаларыбыздын тарыхын, алардын материалдык маданиятын чагылдырган заттык эстеликтерди катып жаткан тарыхый булактар арбын экендиги талашсыз. Аларга аяр мамиле жасоо, сактоо баарыбыздын милдетибиз. Учуру келгенде аларды терең изилдеп, Ата Мекенибиздин тарыхын байытууга кеңири мүмкүнчүлүктөр түзүлөт деген ишеничтебиз.

ТИРКЕМЕ

Тетис деңизи. / Море Тетис.

Бөөн-Жар сайынан табылган суу жаныбарларына окшош азыркы учурда кездешкен бөөндөрдүн түрлөрү.
Современные виды моллюсков схожие с находками из русла сая Боон-Жар.

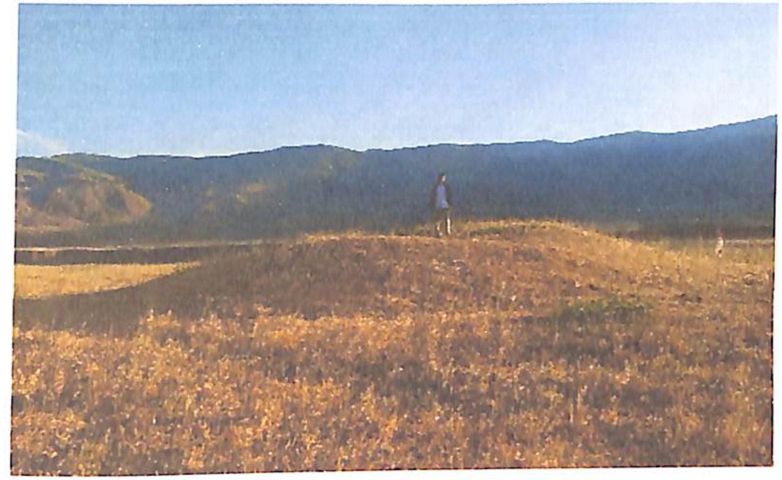

Жийделүү-Талаа көрүстөнүндөгү коргон.
Курган из могильника Жийделуу-Талаа.

2021 ж. экспедициянын катышуучулары.
Солдон оңго: Султанов Э., Торгоев А., Эргешов Т., Кулиш А., Аширбаев Ж.А.

Участники экспедиции 2021 г.
Слева направо: Султанов Э., Торгоев А., Эргешов Т., Кулиш А., Аширбаев Ж.А.

2021 ж. экспедициянын катышуучулары.
Орус окумуштуулары Торгоев А. жана Кулиш А. жумуш учурунда.
Участники экспедиции 2021 г.
Российские ученые Торгоев А. и Кулиш А., а процессе работы.

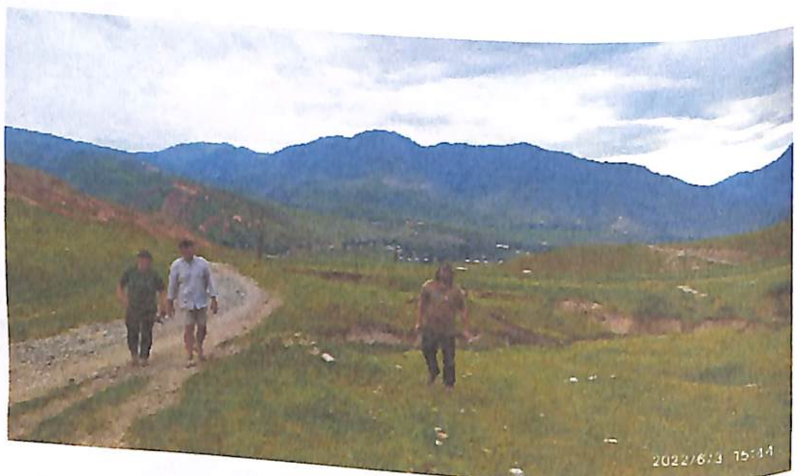

2022 ж. экспедициянын катышуучулары. Солдон оңго: Ленка Лиса, Атилла Ватансевер, Алеш Байер.
Участники экспедиции 2022 г. Слева направо: Ленка Лиса, Атилла Ватансевер, Алеш Байер.

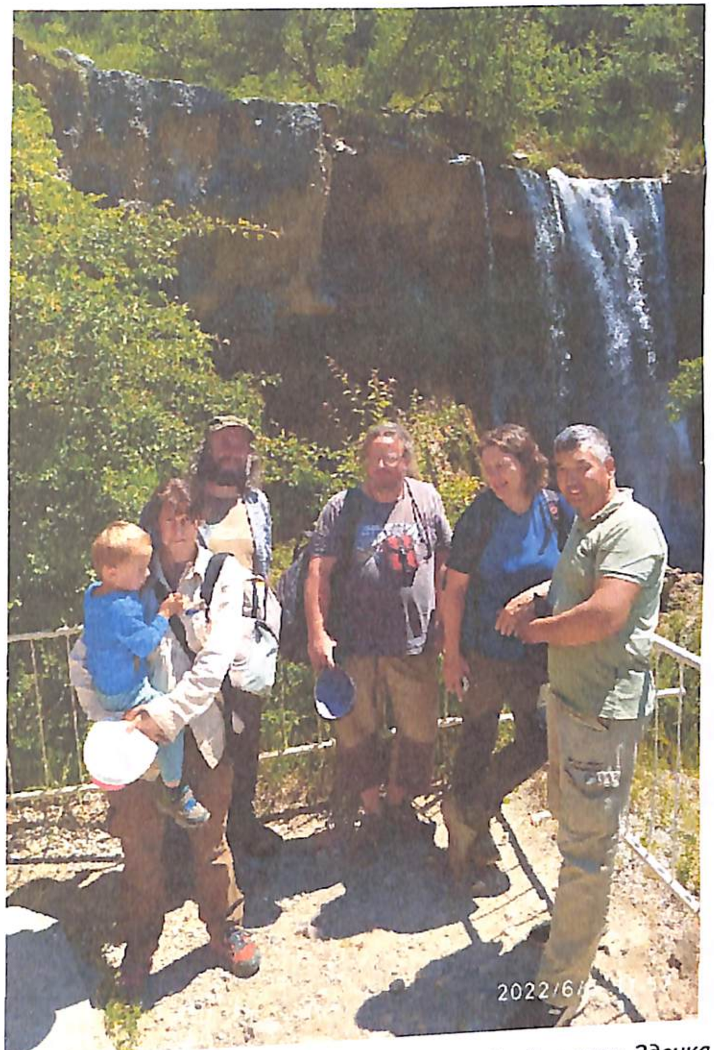

2022 ж. экспедициянын катышуучулары. Солдон оңго: Зденка Сувова, Алеш Байер, Петр Кочар, Ленка Лиса, Султанов Э.
Участники экспедиции 2022 г. Слева направо: Султанов Э., Торгоев А., Эргешов Т., Кулиш А., Аширбаев Ж.А.

МАЗМУНУ

Санжырадан илимий негизге 3

Биринчи бөлүк

Гүлчө дарыясынын төмөнкү агымында жайгашкан археологиялык эстеликтер 11

Экинчи бөлүк

Гүлчө дарыясынын төмөнкү агымында жайгашкан археологиялык эстеликтер (Кызыл-Суу айылынын аймагы)........................ 31

Археологические памятники нижнего течения р. Гулчо (окрестности с. Кызыл-Суу).. 72

Корутунду.. 104

Тиркеме 106

Мазмуну 110

Демөөрчү жөнүндө маалымат.............................. 111

Китептин демөөрчүсү

Абдылдаев Кадырбек Жалалович – 1974-жылы 13-июльда Ош облусуна караштуу, Кара-Суу районунун, Кызыл-Суу айылында туулган. 1992-жылы Эркин-Тоо орто мектебин бүтүрүп, Жалал-Абад мамлекеттик университетинин дене-тарбия факультетин аяктаган.

1998-жылы Бишкек шаары ички иштер башкармалыгында 2013-жылга чейин эмгектенген.

Волейбол боюнча Кыргыз Республикасынын курама командасында ойноп, көптөгөн эл аралык мелдештерге катышып, алдыңкы байгелерге жетишкен. Кыргыз Республикасынын спорт чебери. Азыркы учурда жеке ишкер жана Бишкек шаардык Волейбол федерациясынын президенти.

Мукабанын бетинде Кызыл-Суу айылынын ортосунда жайгашкан Алп-Ордо эстелигинин сүрөтү.

Илимий-популярдуу басылма

Эргешов Турдумамат

КЫЗЫЛ-СУУ АЙЫЛЫНЫН АЙМАГЫНДА КАТЫЛГАН ТАРЫХЫЙ ЭСТЕЛИКТЕР

Редактор жана корректору *Ш. К. Керимова*
Компьютерде калыпка салган *Н. Терибаев*

Басууга 25.05.2025 жылы кол коюлду.
Кагаздын форматы 60х84 1/16.
Көлөмү 7,0 басма табак.
Нускасы 200

"Мезгил" басмасы.
Бишкек ш.

Турдумамат Эргешов

«Кыргыз Республикасынын калкты тейлөө боюнча эмгек сиңирген ишмери». 1976-жылы КМУнун тарых факультетин бүткөн. КРдин Тарыхчылар ассоциациясынын Президиумунун мүчөсү. Бир катар илимий-популярдуу макалалардын жана «Кыргыздын Жору (Жолжакшы) уруусунун санжырасы» аттуу көлөмдүү эмгектин автору.